

UvA-DARE (Digital Academic Repository)

Windvanen : Napoleontische bestuurders in de Nederlandse en Franse restauratie (1813-1820)

Lok, M.M.

[Link to publication](#)

Citation for published version (APA):

Lok, M. M. (2009). Windvanen : Napoleontische bestuurders in de Nederlandse en Franse restauratie (1813-1820) Amsterdam: Bert Bakker

General rights

It is not permitted to download or to forward/distribute the text or part of it without the consent of the author(s) and/or copyright holder(s), other than for strictly personal, individual use, unless the work is under an open content license (like Creative Commons).

Disclaimer/Complaints regulations

If you believe that digital publication of certain material infringes any of your rights or (privacy) interests, please let the Library know, stating your reasons. In case of a legitimate complaint, the Library will make the material inaccessible and/or remove it from the website. Please Ask the Library: <http://uba.uva.nl/en/contact>, or a letter to: Library of the University of Amsterdam, Secretariat, Singel 425, 1012 WP Amsterdam, The Netherlands. You will be contacted as soon as possible.

iv De politiek van het vergeten

Vergeven en vergeten

Het dilemma van de oude bestuurselite

Zowel Lodewijk xviii als Willem i werd bij zijn terugkeer geconfronteerd met de vraag welke rol de elite van het Empire in zijn nieuwe bewind diende te spelen. Zowel het afrekenen met de oude elite in de vorm van uitsluiting van ambten of zelfs strafrechtelijke vervolging als de incorporatie van oude ambtsdragers in het nieuwe bestuur bracht risico's met zich mee.¹ De Leidse hoogleraar in de rechten, Hendrik Willem Tydeman, verwoordde in 1813 de gevaren van het uitsluiten van de oude bestuurselite als volgt:

De menschenkenner weet, dat ten halven bedorvenen, door eerloosverklaring, tot volslagene booswichten worden; en onderstelt men tevens de ondeugd en de eerezucht der bedoelde mannen (...), zoo staat uitsluiting uit alles voor hun met eerloosverklaring gelijk. De regering verzwakt dus zichzelf, door eenige, meestal voorname lieden (en hunne familien en vrienden) op eene, voor hun vernederende wijze, van zich en alle aandeel in 's Lands zaken te verwijderen, zich tegen dezelve in eene vijandige houding te zetten, hen aldus te vereenigen, en welligt tot die gevaarlijke stappen te nopen, waaraan zij zich anders niet gewaagd zouden hebben, en die men door eene tegenovergestelde behandeling zou hebben afgesneden.²

Hoewel Tydeman over de Nederlandse situatie in december 1813 sprak, is zijn observatie van toepassing op alle politieke omwentelingen. Behalve dat uitsluiting een verbitterde oppositie creëert tegen het nieuwe regime, berooft het nieuwe bewind zich ook van vele ervaren en getalenteerde bestuurders.

De incorporatie van het oude bestuur brengt evenwel ook risico's met zich mee. Er kunnen terecht vragen gesteld worden bij de loyaliteit van ambtsdragers die carrière hebben gemaakt onder een andere heerser, zoals de Bourbons ondervonden bij de onverwachtse terugkeer van Napoleon in maart 1815. Ook kan het opnemen van ambtsdragers uit een gehaat vorig regime het nieuwe bewind bij zijn soldaten en burgers in diskrediet brengen en

zo zijn legitimiteit ondermijnen. De strijders van het eerste uur, die dikwijls met gevaar voor eigen leven de nieuwe orde hebben helpen vestigen, zullen zich verraden voelen. Ook kan een staat internationaal een slechte reputatie krijgen door het benoemen van functionarissen uit een bewind, dat slechts na talloze bloedige oorlogen op de knieën gedwongen werd. Dit universele dilemma werd ook al in 1813 gesignaleerd. Willem Bilderdijk beschreef de gevaren van bestuurlijke continuïteit op zijn eigen onnavolgbare wijze:

Hoe zou de krijgsman, in aanval, of afwering, alle zijne krachten aanwenden, zoo zijne ziel ontvlamd door geestdrift om den vijand uit het veld te slaan, in de waagschaal gehouden wierd door de bewustheid, dat hij verraders achter hem heeft, die met zijn bestrijderen heulen, en dezen de overwinning toewenschen. Hoe zal de burger zijn goed en vermogen blijmoedig opofferen, als hij zich overtuigd houdt dat zij, in wier handen hij het stelt, een systema van uitmergeling ten behoeve des vijands omhelsden en tot zijn verderf handhaafden? Hoe zal hij zijn' pligt met gerustheid en ijver vervullen, wanneer hij gedurig ont-rust wordt door het mistrouwen op regenten of Staatsdienaars, wier gevoelens hem als vijandelijk bekend zijn, en van wie hij niet anders verwachten kan, dan het stremmen of verijdelen van alles wat tot heil des Vaderlands strekken moest.³

Gezien de grote mate van bestuurlijke continuïteit tussen Empire en Restauratiemonarchie, hebben Willem en Lodewijk zich kennelijk eerder door de argumenten van Tydeman laten overtuigen dan door die van Bilderdijk. Als gevolg van het ontbreken van bronnen, laten de precieze overwegingen van de beide vorsten om de napoleontische bestuurders opnieuw in dienst te nemen zich slechts raden.

De internationale mogendheden speelden een belangrijke rol in de keuze om niet af te rekenen met het vorige bestuur. Zij wensten geen afrekening met het verleden, omdat een dergelijke houding mogelijk de stabiliteit van het postnapoleontische Frankrijk en Nederland zou kunnen verstoren en Frankrijk opnieuw een bedreiging voor de vrede in Europa zou kunnen worden. Willem had al een halfjaar voor zijn terugkeer aan de Engelse minister van Buitenlandse Zaken Castlereagh moeten beloven dat na het herstel van zijn bewind er een 'oubli total du passé' zou komen.⁴ Daarnaast waren de meeste napoleontische bestuurders voor het grootste deel ervaren en kundige ambtsdragers, die vanwege hun centralistische staatsopvatting geschikte machtsinstrumenten waren voor beide vorsten. Verder had hun voorganger Napoleon laten zien dat 'ralliement' een succesvolle politiek was voor een stabiel bewind. Door het uitsluiten van grote groepen mensen zou het nieuwe bewind, zoals Tydeman terecht opmerkte, een grote oppositie cre-

eren van verbitterde 'booswichten'. Willems eigen verleden als bestuurder van Fulda in dienst van Napoleon zal hem er ook niet toe geneigd hebben erg streng over de 'collaboratie' met het Empire te oordelen. Ook Lodewijk had ouvertures gemaakt naar Napoleon die hij na 1814 liever wilde vergeten. Ten slotte hadden de negatieve effecten van de repressie en zuivering van de eerste Oranjerestauroatie van 1787, die de legitimiteit van het bewind van zijn vader definitief hadden ondermijnd, Willem geleerd dat gematigdheid en vergeten de beste garanties boden voor de succesvolle vestiging van een regime.

In de volgende paragrafen wordt beschreven hoe de beide vorsten de bestuurlijke continuïteit tussen Empire en Restauratie rechtvaardigden door middel van een 'politiek van het vergeten'. De verschillende vormen van het Nederlandse en het Franse vergeten worden behandeld. Ook zal het debat over deze politiek, of juist het ontbreken daarvan, in de beide parlementen beschreven worden. Daarna volgt onderzoek naar de gevolgen van de constructie van een 'zwarte napoleontische legende', in de eerste maanden na de omwenteling, voor het Franse en Nederlandse vergeten. Vervolgens wordt bekeken wat er in Frankrijk in de praktijk van deze politiek van het vergeten terecht kwam. Centraal in de Franse casus staat de vraag in hoeverre de Honderd Dagen een breuk vormden in de houding ten aanzien van het napoleontische verleden. Daarna wordt de praktijk van de politiek van het vergeten in het Koninkrijk der Nederlanden onderzocht. In deze paragraaf komt de vraag aan de orde of dit vergeten wel zo succesrijk was als doorgaans aangenomen wordt.

Henricus redivivus

De houding van Lodewijk xviii en van Willem i ten aanzien van de napoleontische 'collaborateurs' was bij de aanvang van hun regering op hoofdlijnen vergelijkbaar. Beide monarchen stonden een politiek voor van 'oubli', het vergeten van het verleden. Volgens die politiek diende er geen grootscheepse afrekening met de dienaren van het vorige bewind te geschieden. In zijn toespraak voor de Senaat op 14 april 1814 maakte Monsieur, in afwachting van de komst van zijn broer koning Lodewijk xviii, duidelijk dat wie met Napoleon had meegewerkt geen wraakacties hoefde te vrezen. De pensioenen en eerbewijzen toegekend onder Napoleon bleven gehandhaafd en de Noblesse d'Empire mocht zijn adellijke titels behouden. Niemand hoefde te vrezen voor zijn mening en zijn stemgedrag. De ultraroyalistische Monsieur, die niet bekendstond om zijn gematigdheid, besloot met de woorden: 'Il ne peut plus y avoir parmi nous qu'un sentiment, il ne faut plus se rappeler le passé; nous ne devons plus former qu'un peuple des frères.'⁵

Deze verzoenende woorden werden herhaald in de verklaring van Saint-Ouen, die Lodewijk xviii aan de vooravond van zijn feestelijke intrede op

3 mei in Parijs deed uitgaan. In deze verklaring gaf Lodewijk aan dat hij wilde regeren onder een liberale constitutie. Ook hierin lag de nadruk op eendracht, vertrouwen en rust. Benadrukt werd dat iedereen zijn eerbewijzen en uitkeringen zou behouden, dat alle ambten in principe open bleven voor alle Fransen en dat niemand bang hoefde te zijn om zijn mening te uiten.⁶ De politiek van het vergeten vond haar constitutionele weerslag in artikel 11 van de Charte van 4 juni 1814: 'Toutes recherches des opinions et votes émis jusqu'à la Restauration sont interdites. Le même oubli est commandé aux tribunaux et aux citoyens.'⁷ De kersverse koning besloot ook dat de leden van de napoleontische senaat hun titels en pensioenen zouden behouden.⁸

De politiek van het vergeten en het streven naar verzoening kwam voor de gewone Fransman nog het meest tot uitdrukking in de cultus van koning Hendrik IV (1589-1610) die de Bourbons na 1814 uitdroegen. Het was Hendrik IV geweest die aan het einde van de zestiende eeuw de burgeroorlog tussen katholieken en protestanten had beëindigd en door verzoening en tolerantie Frankrijk weer tot bloei had gebracht. Lodewijk presenteerde zichzelf als de nieuwe Hendrik IV, met de strijd tussen revolutionairen en contrarevolutionairen als het vroegnegentiende-eeuwse equivalent van de zestiende-eeuwse religieuze twisten. Het hoogtepunt van de entree van Lodewijk XVIII op 3 mei 1814 in Parijs, was volgens de kranten dan ook het bezoek aan het beeld van Hendrik op de Pont Neuf. Dit beeld was een gipsen exemplaar dat in alle haast op voordracht van de architect Bélanger was neergezet, ter vervanging van het tijdens de Revolutie vernietigde oorspronkelijk beeld.⁹ Terwijl de menigte volgens het officiële verslag uitzinnig juichte en lofliederen op de koning zong, las zijne majesteit de spreuk op het beeld: 'Ludovico reduce, Henricus redivivus.'¹⁰ Deze leus zou als motto van de Eerste Restauratie kunnen gelden.

De interesse in de geschiedenis van Frankrijk tijdens de Middeleeuwen en het Ancien Régime was een van de kenmerken van het Restauratietijdperk. De verering van Hendrik IV was hier het meest sprekende voorbeeld van. De aandacht voor de oudere Franse geschiedenis stond in contrast met de omgang met de recente gebeurtenissen tijdens de Revolutie en het Empire. Deze tijdperken dienden juist uit de geheugens van de Fransen gewist te worden. Juist door de aandacht te richten op de oudere Franse geschiedenis, hoopten de Bourbons het recente verleden te kunnen doen vergeten. De roemrijke voorbeelden van de koningen Saint-Louis, Henri le Grand en Louis le Grand, dienden de herinnering aan de glorie van Napoleon Bonaparte te vervangen.

Kaffers en bonttentotten

Een bijzonder probleem voor de Franse politiek van het vergeten vormden de napoleontische ambtsdragers en militairen die niet van Franse komaf wa-

ren, zoals maarschalk Masséna en graaf Corvetto. Door het uiteenvallen van het immense Keizerrijk waren vele napoleontische officieren en bestuurders ineens 'buitenlanders' geworden, nadat zij zich decennia als Fransman beschouwd hadden. Moest de politiek van het vergeten ook voor hen gelden? Op 4 juni 1814 had de koning verordonneerd dat diegenen die buiten Frankrijk geboren waren geen publieke ambten meer konden bekleden.¹¹ Het was volgens de ordonnantie van belang dat de volksvertegenwoordiging bestond uit mannen 'dont la naissance garantit l'affection au souverain et aux lois de l'Etat et qui aient été élevés dès le berceau, dans l'amour de la patrie'.¹² Alleen door naturalisatie tot Fransman op grond van buitengewone verdienste mochten personen van niet-Franse origine zitting nemen in de twee Kamers van het Franse parlement. De naturalisatiebrieven dienden geverifieerd te worden door beide Kamers.

Een aantal van deze keizerlijke militairen en functionarissen werd de mogelijkheid tot naturalisatie geboden. Hun activiteiten tijdens het Keizerrijk werden beschouwd als verdiensten aan de Franse natie en de staat. Talent was bepalend voor opneming in de nieuwe elite. Hun loyaliteit aan Napoleon werd vergeten en hun activiteiten tijdens het Keizerrijk in algemene termen omschreven als loyaliteit aan Frankrijk. De abbé Montesquiou, minister van Binnenlandse Zaken, omschreef de houding van de koning ten opzichte van de geselecteerde buitenlandse napoleontische generaals en bestuurders voor de Senaat als volgt:

Sachant apprécier tous les genres de talents et de mérite qui dans les temps orageux, et dans des carrières différentes, font une époque mémorable dans notre histoire, le Roi ne fait point de distinction entre les services rendus au monarque et les services rendus à l'état; il ne veut voir que les services et les talents; chacun des ses sujets trouve une place dans son cœur.¹³

De Nederlandse commandant van het fort Den Helder, admiraal Ver Huell, die zich uit loyaliteit aan Napoleon pas maanden na de ineenstorting van het keizerlijke gezag aan Willem I had overgegeven, werd geprezen om zijn dapperheid, nobele karakter en zijn strijd tegen de Engelsen. Hij werd tot Fransman genaturaliseerd, nadat hij in eigen land uit de gratie was geraakt.¹⁴ Verdiensten voor de Franse natie werden tijdens de Eerste Restauratie kennelijk belangrijker geacht dan trouw aan Napoleon of Lodewijk. Diensten aan de staat stonden – in de woorden van Lodewijk – gelijk aan diensten aan de monarchie.

Tegelijkertijd kwam uit de naturalisaties ook een schaduwzijde van het Restauratiebewind naar voren. Tijdens de Restauratie werd de politiek van verzoening vergezeld door een hernieuwde nadruk op nationale een-

dracht. De nieuwe machthebbers probeerden de eendracht te bevorderen door een sterker onderscheid te maken tussen 'het eigene' en 'het vreemde'. De Franse Revolutie was in principe een universele beweging geweest waar niet-Fransen, zoals bijvoorbeeld de gevluchte Nederlandse patriotten, aan konden deelnemen.¹⁵ Het Napoleontische keizerrijk was een multinationale onderneming geweest, waar niet-Fransen met talent en de juiste sociale achtergrond de hoogste functies konden bekleden.¹⁶ Het Frankrijk van na de nederlagen van 1814 en 1815 was minder genereus ten aanzien van niet-Fransen. De Franse nationaliteit werd bij de ordonnantie van 4 juni 1814 voortaan door geboorte bepaald en niet door de wil om Fransman te zijn. Aan de emotionele protesten van afgevaardigden dat Frankrijk aldus voorheen loyale onderdanen uitsloot, had de Restauratieregering geen boodschap. Volgens een afgevaardigde reduceerde de Franse staat hen, door hun het Frans staatsburgerschap te ontzeggen, tot de status van 'kaffers' en 'hottentotten'.¹⁷ Juist uit de politieke aandacht voor de kennelijk uitzonderlijke naturalisaties van een klein aantal personen blijkt dat het onderscheid tussen Fransen en niet-Fransen tijdens de Restauratie scherper werd getrokken dan onder voorgaande regimes. De grotere nadruk op 'het eigene' versus 'het vreemde' was een middel van het Restauratieregime om de interne politiek van het vergeten te doen slagen.

Alle partijschap heeft opgehouden

Ook de houding van Willem ten aanzien van de Nederlandse napoleontische bestuurselite zou als een 'politiek van vergeten' omschreven kunnen worden. In de beroemde verklaring *Oranje Boven!*, door Leopold, graaf van Limburg-Stirum (1758-1840), op 17 november in Den Haag afgekondigd, zijn de contouren van de Nederlandse politiek van het vergeten reeds waar te nemen.¹⁸ Net als in de verklaring van Saint-Ouen werden in de Nederlandse afkondiging in enkele zinnen de basisprincipes geschetst van de staatsreconstructie van 1813. Uit de bekende zin 'Alle partijschap heeft opgehouden, al het geledene is vergeeten en vergeeven' bleek dat het door de oude regentelike gedomineerde Algemeen Bestuur geen grootscheepse afrekening wenste met het gedrag in het recente verleden.

In zijn openingstoespraak op 2 mei 1814, tijdens de eerste vergadering van de Staten-Generaal na het herstel van de onafhankelijkheid, sprak de soeverein vorst met geen woord over zuivering. Alleen door eendracht en gematigdheid kon volgens hem het land herstellen van de rampen van de afgelopen decennia en zijn rechtmatige plaats weer innemen te midden van de Europese naties. Een verzoenende houding ten aanzien van de politieke zonden uit het verleden was volgens Willem de wens van de grote mogelijkheden:

Door gematigd en billijk te zijn jegens allen, een stelsel niet minder overeenkomstig met mijne persoonlijke neigingen dan met de gezonde staatkunde, zullen de gevoelens van welwillendheid en edelmoedige vriendschap aangekweekt worden, welke de vreemde mogendheden en bijzonder Groot-Brittannië jegens ons vaderland hebben aan den dag gelegd.¹⁹

Uit deze eerste toespraak van prins Willem Frederik voor de Staten-Generaal bleek vooral de daadkracht om concrete problemen als het herstel van de economie, de regeling van de staatsschuld en de opbouw van het nationale leger aan te pakken. De enige verwijzing naar het napoleontische verleden was de belofte van de vorst om nieuwe wetboeken te laten samenstellen. De *Code Napoléon* was immers vreemd aan de Nederlandse volksaard. De afrekening met het napoleontische verleden van vier jaren autoritaire bezetting bleef in deze toespraak beperkt tot wat geklaag over de 'noodeloze formaliteiten' en 'willekeurige vertragingen', die volgens de prins het gevolg waren geweest van de Franse wetten.²⁰

Anders dan in Frankrijk werd de Nederlandse politiek van het vergeten niet in de grondwet vastgelegd. Dit zou er enerzijds op kunnen wijzen dat het vergeten in Nederland meer vanzelfsprekend was dan in Frankrijk. Kennelijk was er geen noodzaak tot het juridisch vastleggen ervan. Anderzijds zou het ook een verklaring van het grotere succes van het Nederlandse vergeten kunnen zijn. Het bleek moeilijk om verzet te plegen tegen een politiek die niet uitgesproken werd en stilzwijgend aanvaard was. Het juridisch vastleggen van het vergeten in de Franse Charte leidde juist tot het vestigen van aandacht op dat te vergeten verleden, waardoor in Frankrijk paradoxaal genoeg het tegenovergestelde bewerkstelligd werd.

In de Tweede Kamer van het Verenigd Koninkrijk werden niet, zoals in de *Chambre des Députés*, verhitte debatten gevoerd over zuiveringen, strafvervolgingen, verbanningen en amnestie. In de Kamerverslagen uit de jaren 1814-1818 komen zelfs nauwelijks verwijzingen voor naar de periode van de Bataafse Revolutie en de Inlijving, laat staan dat er aandacht was voor het persoonlijke verleden van publieke figuren in die jaren. De aandacht van de Kamer richtte zich op het praktische herstel van het vaderland na jaren van oorlog en verwoesting. Het terugdringen van de staatsschuld was een van de grootste opgaven van de Restauratie, evenals het herstel van de handel. Daarnaast moesten er een leger en nationale militia opgericht worden en was een reorganisatie van het belastingstelsel noodzakelijk. Ook werden in 1816 een eenvormig stelsel van maten en gewichten en een uniforme munteenheid ingevoerd. Verder had de Kamer aandacht voor de graanprijzen, de armoedebestrijding en de inrichting van het openbaar onderwijs. Ten slotte betekende de 'verlossing' van Nederland in 1813 ook de reconstructie van

de openbare christelijke godsdienst, aangezien de ervaring geleerd had dat het christendom een 'noodzakelijke behoefte is voor het geluk der burgerlijke maatschappij en een onmisbaar middel der bevordering van deugd en zedelijkheid'.²¹ De praktische en weinig ideologische inhoud van de debatten contrasteerde met die in de Franse volksvertegenwoordiging. Door alle aandacht exclusief op de praktische kant van de 'wederopbouw' te richten, werden lastige morele vragen over het verleden vermeden.

De Inlijving kwam in de debatten nauwelijks ter sprake. Het leek een pijnlijke herinnering waar men liever niet meer over sprak, al was het verleden op zichzelf geen taboe in de redeneringen van de Kamerleden. Na de radicale veranderingen uit de Revolutietijd poogde men in de Restauratie juist aan te sluiten bij de nationale historische traditie. Kamerleden uit het Noorden refereerden dikwijls aan het stelsel van de oude Republiek om hun voorstellen te ondersteunen. Vergelijkingen werden getrokken tussen de Nederlandse Opstand in de zestiende eeuw en het herstel van de onafhankelijkheid in 1813.²² Willem en zijn ministers namen vooral de Bourgondische tijd tot voorbeeld. Willem I werd eerder met de Groot-Nederlandse Karel v (1500-1558) geïdentificeerd dan met zijn voorouder Willem van Oranje (1533-1584), die uitsluitend een Noord-Nederlandse icoon was. Karel v vervulde echter niet in die mate de voorbeeldrol die Hendrik IV voor de Franse Restauratie had. In Nederland was er blijkbaar minder behoefte aan een uitgesproken symbool van verzoening dan in Frankrijk, aangezien er minder weerstand tegen de politiek van het vergeten bestond. Ook was de Habsburgse keizer en koning van Spanje Karel v voor de Noord-Nederlanders een minder aansprekende figuur.²³

Het napoleontische verleden kwam in de Nederlandse politiek alleen ter sprake in discussies over de belastingen en de invoering van de dienstplicht en vervulde dan de rol van afschrikwekkend voorbeeld. De ministers probeerden bijvoorbeeld aan te tonen dat hun wetsvoorstellen in niets leken op die uit het gehate napoleontische verleden. Zo werd er bij de discussie over de invoering van de dienstplicht onderstreept dat het hier niet de invoering van de 'Fransche conscriptie' betrof. Kamerleden en petitie-schrijvers probeerden wetsvoorstellen aan te vallen door juist op de gelijkenissen met het napoleontische systeem te wijzen. Zo had een gezelschap uit Zuidbroek, dat zich de 'opregte vrienden van het Vaderland en van den Koning' noemde, een petitie aan de Kamer gericht met bezuinigingsvoorstellen. Een van de voorgestelde bezuinigingen betrof het schrappen van de posten 'controleurs van de postkantoren', want, zo schreven de petitie-schrijvers honend: 'Wie heeft ooit voor de Fransche administratie van deze post gehoord?'²⁴ Ook negen diligenceondernemers, die bij de Kamer protesteerden tegen de belasting op publieke rijtuigen, wezen erop dat de belasting haar oorsprong vond in de tijd van Napoleon, 'welke de geheele wereld wilde ten onder brengen'.²⁵

Geen van de petitie-schrijvers herinnerde echter aan het feit dat deze gehate ‘Fransche administratie’ alleen had kunnen bestaan door actieve participatie van Nederlanders, van wie velen in de jaren 1813-1820 nog steeds de hoogste posten bekleedden.

De toestand van het land

De verschillen tussen het Nederlandse en het Franse vergeten komen goed tot uiting in de rapportages over de stand van het land die beide kersverse regimes lieten opstellen. In Frankrijk werd de opdracht voor een ‘Exposé de la situation du Royaume’ al op 17 april 1814 door de graaf van Artois als luitenant-generaal aan commissaris van Binnenlandse Zaken Beugnot gegeven. Beugnot diende hiervoor informatie te verzamelen bij de andere departementen. Ook de uitkomst van dit onderzoek was al voorgeschreven door Monsieur. Het moest een beeld schetsen van een land vernietigd door oorlog als gevolg van de daden van het voorafgaande napoleontische regime. Het overzicht had tot taak de ware veroorzaker van het Franse leed aan te wijzen, opdat de Fransen de nationale malaise niet aan het nieuwe Restauratieregime zouden wijten.²⁶

Het beeld van Frankrijk anno 1814 in het exposé dat minister Dambray op 12 juli 1814 aan de Chambre des Pairs aanbood was inktzwart. De vele napoleontische oorlogen zouden het land volgens het exposé volledig uitgeput hebben. De kosten in mensenlevens waren enorm geweest. Om de dienstplicht te ontlopen hadden veel jonge mannen overhaastige en zelfs immorele huwelijken gesloten. De welvaart die in de achttiende eeuw onder de koningen Lodewijk xv en xvi was opgebouwd, was door de napoleontische oorlogen geheel verdwenen. Handel en industrie waren vrijwel tot stilstand gekomen. De hoge belastingen waren alleen ten goede gekomen aan een inefficiënte overheidsbureaucratie. Het leger, de trots van het Napoleontische rijk, verkeerde volgens de opstellers van het rapport in een staat van chaos en kon de soldijen niet meer betalen. De arrogantie en incapabele beslissingen van Napoleon zouden tot de ondergang van de Franse vloot hebben geleid. Met de komst van het Restauratieregime gloorde enige hoop. De economische situatie begon zich enigszins te verbeteren. Belangrijker was echter het morele herstel dat na de val van ‘het monster’ begonnen was. Alleen met behulp van een bereidwillige en gehoorzame bevolking kon de moeilijke taak van het herstel van Frankrijk slagen.²⁷

Het exposé was uiteraard geen neutrale weergave van de toestand waarin Frankrijk in de zomer van 1814 verkeerde. Het was allereerst een politiek document, bedoeld om het Restauratieregime te legitimeren. De schuld voor de vele problemen waarmee Frankrijk worstelde, diende niet bij de Restauratie maar bij zijn voorganger gezocht te worden. Het exposé roept een beeld op van het Ancien Régime als een periode van welvaart en rust,

die door de revolutionaire en napoleontische oorlogen wreed verstoord werd. Het is echter de vraag of het verstandig was zo veel aandacht te besteden aan de wandaden van het vorige regime. De gematigde Etienne-Denis Pasquier meende van niet. Hij bestempelde het exposé als een ‘acte d’accusation contre la révolution et le régime impérial’. Door de fouten van de voorgaande regimes te overdrijven, werden volgens Pasquier vele figuren die hierin een belangrijke rol hadden gespeeld in diskrediet gebracht en impliciet tot opposanten van de nieuwe orde gemaakt.²⁸ Het exposé maakte de verzoening met het recente verleden moeilijker en verhinderde zo het grote vergeten.

In Nederland was de toonzetting van het ‘Verslag omtrent des toestand des lands’, dat door de Nederlandse secretaris van staat van Binnenlandse Zaken op 30 november 1814 in de Staten-Generaal werd voorgedragen, een geheel andere dan die van het exposé. Uit dit overzicht spreekt in de eerste plaats optimisme en praktische daadkracht. Met een eendrachtige bevolking en een redder in de persoon van de Prins van Oranje zouden de Nederlanden spoedig weer die graad van welvaart bereiken die zij in de zeventiende eeuw hadden gehad, zo was de verwachting in het verslag. Het zwart afschilderen van het voorafgaande regime werd expliciet afgewezen, omdat het de nationale verzoening zou kunnen schaden:

Zoo de vergelijking der tegenwoordige omstandigheden met die, waaronder wij eenen tijd lang gezocht hebben, mogt strekken kunnen, om het heilrijke der aangebragte verlossing in een te helderder daglicht te doen te voorschijn komen, de herinnering van deze laatste zoude ongetwijfeld gevoelens opwekken en wonden openen, waarvan de alles slijtende tijd reeds aanvankelijk de genezing heeft voortgebracht.²⁹

De toekomst van de Nederlanden was volgens het verslag hoopvol. De bevolking was eendrachtig en ‘verkleefd’ aan de Prins van Oranje, die met zijn grote werklust ijverde voor het herstel van de Nederlanden. Dit herstel werd in het verslag in de eerste plaats als een economische heropleving opgevat. Het rapport prees de Hollandse koopman die nadat ‘de boeijen, waaraan hij gekluisterd lag, verbroken waren, dadelijk het hoofd wederom moedig opgeheven’ had en zijn handel opnieuw had opgenomen. Ook in de industrie en de landbouw waren de berichten hoopvol. Naast economisch herstel betekende, volgens het verslag, de omwenteling van 1813 ook een restauratie van de moraal. De Inlijving had volgens het verslag tot verlies van eerbied voor de godsdienst geleid en tot vergaande ‘onverschilligheid’. De kerkelijke reconstructie was een belangrijke zorg van het Restauratiebestuur. De enige erfenis van de Napoleontische tijd die in het verslag werd erkend, was die van het lager onderwijs. Maar ook hier liet het verslag niet na erop te wijzen

dat Willem in Fulda ook belangrijke onderwijsvernieuwingen had doorgevoerd.³⁰

Uit het *Exposé de la situation du Royaume* en het *Verslag omtrent des toestand des lands* kunnen de verschillen tussen de politiek van het vergeten in beide landen opgemerkt worden. Het Nederlandse vergeten bestond uit het zo min mogelijk noemen van de voorafgaande regimes, noch in positieve noch in negatieve zin. Alle aandacht werd gericht op het economische en morele herstel van de Nederlandse natie. Het Franse Restauratieregime kon zich er niet van weerhouden een zwart beeld van het imperiale regime af te schilderen, in de hoop zo zijn eigen legitimiteit te versterken. Een dergelijke handelwijze maakte het, zoals Pasquier observeerde, alleen maar moeilijker om datzelfde verleden af te sluiten.

De zwarte napoleontische legende

Het roofdier en de Hollandse tuin

In tegenspraak met de officiële politiek van het vergeten van Willem I en Lodewijk XVIII, werd in de eerste maanden na de omwenteling in de publieke opinie van beide landen een zwart beeld van het napoleontisch bestuur geschapen.³¹ Door de vorming van een ‘zwarte napoleontische legende’ werden de vermeende misdaden van de Franse keizer en zijn bewind gememoreerd in plaats van vergeten. Deze zwarte legende had een verschillend effect op beide Restauratieregimes.

In talloze Noord-Nederlandse pamfletten werd de Franse keizer in felle bewoordingen aangeklaagd.³² De Franse keizer werd bijvoorbeeld voorgesteld als het ‘Fransche roofdier’ dat de ‘Hollandsche tuin’ had verwoest:

’t Bloed-zwelgend Rovers-dier had Hollandsch Tuin verwoest –
De Schoffel-hark en Spa lag in de schuur verroest – (...)
De grond werd, *als weleer*, niet meer besproeit met regen –
Men zag geen blijk-bewijs van vrugtb’ren Hemel-zegen;
De aarde was *doorweekt*, met kostelijk menschen-bloed,
En – door *verwoestings-band*, baldadig omgevroet... – (...)
De Corsikaansche Wesp zag men zeer gulzig knagen,
Aan de Abrikoosen; doch – wie durfde hem verjagen?³³

Aan het begin van de Inlijving bestond een dergelijk stereotype nog niet. Toen keizer Napoleon de Hollandse departementen in 1811 bezocht was de houding van veel Nederlanders ten opzichte van de keizer nog niet uitgekristalliseerd. Hij werd in de zojuist ingelijfde departementen door de politieke en maatschappelijke elite welwillend en verwachtingsvol ontvangen.

In Den Haag werden zelfs feestversieringen en illuminaties opgehangen.³⁴ In de loop van de Inlijvingsjaren werd het beeld van Napoleon in de Nederlandse provincies steeds negatiever. Begin 1813, toen het nieuws over de mislukte Russische veldtocht de Hollandse departementen bereikte, was er een grote toename van plakaten en vlugschriften die zich over Napoleon vijandig uitlieten.³⁵ Veel pamfletten over de veldtocht hadden een komisch en satirisch karakter.³⁶ Vanaf november 1813 was Napoleon in de vlugschriften de verbeelding van het absolute kwaad geworden. Hij werd aangeduid met vijandige benamingen als ‘helvorst’, ‘aartstijran’, ‘tijgerdier’, ‘dwingeland’, ‘monster, vuil van bloed en etter’, ‘vuig bandiet’ en ‘een Nero op de thron der Franken’.

De Hollandse pamfletschrijvers beschuldigden Napoleon ervan een tiran te zijn geweest die de Hollandse vrijheid onderdrukt had. Napoleon werd beschouwd als een eigentijdse Nebukadnessar die de Nederlanders – de eigentijdse Israëlieten – in ballingschap had gevoerd. Zij weten de economische neergang in de Hollandse steden aan zijn beleid. De gedwongen dienstplicht paste in het beeld van Napoleon als menseneter die het bloed van Nederlandse jongemannen dronk. De misdragingen van keizerlijke soldaten in Woerden – ‘grijsaards, vrouwen, kinderen, niets is hunne woede ontkomen’ –, werden gezien als exemplarisch voor het wrede napoleontische regime.³⁷ Ook werd Napoleon ervan beschuldigd het land, door de Nederlanders aan het water onttrokken, weer aan de zee prijs te geven. Deze ‘waterige ondergangsmetaforiek’ vormde een typisch Nederlandse variant van de napoleontische zwarte legende.³⁸

Interessant is dat de Nederlandse beeldvorming over Napoleon veel overeenkomsten vertoonde met die van stadhouder Willem v in de pamfletten van de patriotten in 1787 en Bataafse revolutionairen aan het einde van de achttiende eeuw. Ook Oranje werd toen omschreven als een ‘aardstiran’ en een ‘laage dwingeland’, die de Hollandse vrijheid vertrapte. De Prins van Oranje verwisselde van rol en werd nu afgebeeld als de redder van het vaderland. Hij werd de ‘Oranje-hovenier’ die de ‘Hollandsche tuin’ in oude luister herstelde. In de pamfletten werd de prins beschreven als de verdediger van vrijheid, godsdienst en nationale eigenheid. Hij werd gezien als een eigentijdse Willem van Oranje, die de hedendaagse Spanjaarden, de Fransen, versloeg.³⁹

Niet alleen fungeerde de Prins van Oranje als tegenbeeld van Napoleon, in veel pamfletten werd het Nederlandse volk ook als de antithese van het Franse volk opgevoerd.⁴⁰ De Fransen werden eigenschappen toegedicht als tiranniek, wuft, onzedelijk en lui. Nederlandse eigenschappen zoals ‘zedelijke geëerdheid, eerlijkheid, christelijke beschaafdheid, naastigheid, huishoudelijkheid en commerciekunde’⁴¹ maakten iedere poging tot vereniging van het Franse en het Nederlandse volk bij voorbaat tot mislukken gedoemd.

De Fransen werden ook in bijbelse termen omschreven als de ‘Kanaänieten van de tegenwoordige eeuw’.⁴² In deze christelijke voorstelling was de Nederlandse natie het nieuwe Israël dat zojuist uit de Egyptische slavernij was vertrokken. Het beeld van de Fransen in de Nederlandse pamfletten was echter minder eenduidig dan dat van hun keizer. In sommige pamfletten werd geen onderscheid gemaakt tussen de gewone Fransman en keizer Napoleon. Napoleon werd door deze auteurs als een typische exponent van de heerszuchtige en verdorven Franse volksaard beschouwd. In andere Nederlandse pamfletten werden ook de Fransen als slachtoffers van de Corsicaan Napoleon gezien.⁴³

De pamfletten die in de loop van 1814 en 1815 werden geschreven, verschilden van de geschriften van eind 1813, omdat ze meer doordachte analyses van de periode van de Inlijving bevatten. Uiteraard was het oordeel nog even negatief, maar de toon was minder schril en ongenueanceerd. In de *Schets der gevolgen van den invloed der Franschen op Nederland sedert het jaar 1795* werden systematisch de effecten van de Franse bezetting op de verschillende aspecten van de samenleving beschreven: cultuur, religie, economie en politiek kwamen aan bod. Het effect van de Franse invloed wordt in de volgende passage treffend weergegeven:

Voorheen zag de vreemdeling, die Nederlands steden doorreisde, met verwondering overal de nieuwe gebouwen, welke pas voltooid waren of nog voleind werden; waarop rust thans zijn oog, wanneer hij diezelfde oorden bezoekt? Op puinhopen, op afgebroke huizen, ja straten.⁴⁴

Systematisch werden de wandaden beschreven die de Fransen in Nederland hadden begaan. Hierbij werd teruggegrepen op de invasie van Lodewijk XIV in 1672 om aan te tonen dat de napoleontische periode geen uitzondering was, maar paste in een eeuwenoud patroon van Franse agressie. Het enige positieve effect van de Franse overheersing was volgens het *Zwart register* dat, als gevolg van de wrede buitenlandse onderdrukking, de Nederlanders hun onderlinge verschillen vergaten en er een nationale eenheid werd gesmeed.⁴⁵

Het negatieve beeld van het napoleontische bestuur in de Nederlandse publieke opinie leidde echter niet tot een algemene oproep tot afrekening met het verleden of tot kritiek op de Restauratieambtsdragers die onder het voorafgaande bewind hadden gediend. Nederlanders die in het bestuur van de ‘helvorst’ en het ‘roofdier’ een rol hadden vervuld, werden door veel pamfletschrijvers juist geprezen, omdat zij het vaderland voor erger hadden behoeft. De jurist Jacobus Scheltema stelde het met betrekking tot de justitiële organisatie als volgt:

Wij hebben het harde en ongepaste dezer wetten minder gevoeld, door dat de justitie tot nog toe voornamelijk bediend is geworden door *Hollanders*; maar hoe veel leeds, hoe veel moeite bragten reeds de meesten dier keizerlijke kommissarissen (procureurs) aan, die uit *Frankrijk* opgestommeld, ons de justiciële pligten zouden leeren; maar zich zelve of door hunne domheid, onkunde en wansmaak belagchelijk, of door hunne argwaan en wrevel gehaat maakten.⁴⁶

De schuld voor de wandaden van het keizerlijke gezag werd in de meeste Noord-Nederlandse pamfletten van 1813 en 1814 geheel bij de keizerlijke bestuurders gelegd die niet uit Noord-Nederland afkomstig waren. De van origine Zuid-Nederlandse prefecten Celles, van het departement van de Zuiderzee, en Stassart van Maasmonden moesten het in het bijzonder ontgelden. Zij ‘scherpten en verzuurden ook de wreedheid der keizerlijke verordeningen, en wreven, terwijl de andere prefecten olij en balzem bijbragten, peper en zout in de schreinerende wonden’, aldus Scheltema.⁴⁷

In het spotlied *Loon der Verdiensten* met bijbehorende spotprent werd Celles aan de schandpaal genageld omdat hij een geldwolf zou zijn, die de Nederlanders ‘nakend’ had uitgekled. Celles werd eveneens bespot in het pamflet met de veelzeggende titel *Politieke Catechismus of catagorische vragen en antwoorden omtrent de afkomst, opvoeding en het gedrag van eenige Nero's kinderen, ridders van den Franschen roofvogel, baronnen van den broeksband, graven van geweld en onderdrukking, en vloekgenooten van den beruchten aards-geweldenaar*. Op de vraag wat de booswicht ‘de graaf van Selderij’ had gedaan, luidde het antwoord: ‘Hij plaagde het volk, leefde van hun goed en bloed, ontroofde hun haar welzijn en kinderen en bestal het land.’⁴⁸

Het thema van de Franse en in mindere mate Zuid-Nederlandse ambtenaren als dieven keerde ook in andere pamfletten terug. In de *Echte en Onpartijdige geschiedenis der gelukkige omwenteling* werd beschreven hoe ‘zwaar beladene Rijtuigen, die de voornaamste, zich rijkelijk vetgemest hebbende Fransche beampten, met hunne vrouwen en goederen, vervoerden’ Rotterdam ontvluchtten.⁴⁹ Stassart en Marivault toonden zich volgens dit pamflet slechte verliezers, want zij vermoordden tijdens hun aftocht een onschuldige man wreedaardig ‘met sabelhouwen’. Frescarode, politiecommissaris van Nederlandse afkomst, daarentegen, bleef ‘moedig’ op zijn post, en werd kort na zijn arrestatie van rechtsvervolging vrijgesteld.⁵⁰ De verantwoordelijkheid voor het keizerlijke bestuur werd geheel en al in handen van niet-Nederlanders gelegd. De bijdrage van Nederlanders werd of ‘vergeten’ of vergoelijkt.

Willem I was geen voorstander van de constructie van een zwart beeld van het napoleontische verleden. De felle veroordeling van het napoleontische verleden zou in potentie tot ongewenste negatieve aandacht kunnen leiden

voor de carrière van veel van zijn belangrijkste ambtsdragers, de windvanen, en dat van de soeverein vorst zelf. De zwarte legende zou daarmee een gevaar kunnen gaan vormen voor het Restauratieregime. Ook zouden de felle aanklachten tegen de napoleontische ambtenaren van Zuid-Nederlandse afkomst de latere vorming van het amalgaam tussen het Noorden en het Zuiden kunnen bemoeilijken. Aan de andere kant betekende de zwarte napoleontische legende ook een versteviging van de legitimiteit van de Restauratiemonarchie. Door een contrast te scheppen met het vermeende despotische gezag van Napoleon, kon Willem zijn bewind rechtvaardigen.

Er werd daarom vanaf november 1813 in de publieke beeldvorming een scherp onderscheid gemaakt tussen de Nederlandse en de niet-Nederlandse napoleontische ambtsdragers. Dit beeld was een constructie achteraf en niet in overeenstemming met de realiteit van het napoleontische bestuur van de Inlijvingstijd (1810-1813). Afhankelijk van de smaak van de publicist werden de Nederlanders gezien als slachtoffers van de persoon Napoleon of van het Franse volk als geheel. De ervaring van de Inlijving werd hiermee buiten de Nederlandse geschiedenis geplaatst. Exclusieve nadruk werd gelegd op het Franse karakter van het Inlijvingsbestuur. Hierdoor kon de aanzienlijke bijdrage van talloze Nederlandse ambtsdragers op alle bestuurslagen van het Empire ‘vergeten’ worden. Of, zoals Scheltema deed, vergoelijkt door erop te wijzen dat de Nederlanders in het bestuur een verzachtende werking op de uitvoering van de harde napoleontische decreten hadden gehad. De vorming van een zwarte napoleontische legende bevorderde dan ook de politiek van het vergeten in de Nederlanden en stimuleerde de nationale eendracht.⁵¹

De Buonaparte et des Bourbons

Ook in Frankrijk werd na de val van het Empire in 1814 een zwarte napoleontische legende geconstrueerd. De klassieke formulering van de zwarte napoleontische legende is het pamflet *De Buonaparte, des Bourbons et de la nécessité de se rallier à nos princes légitimes pour la bonheur de la France et celui de l'Europe* (1814). Dit pamflet werd door Chateaubriand aan de vooravond van de Restauratie geschreven ter verdediging van de ‘legitieme prinsen’, de Bourbons.⁵² In het pamflet werd een scherp contrast geschetst tussen de tiran en usurpator Napoleon en de ‘legitieme’ heersersfamilie de Bourbons. De kenmerken die ultraroyalist Chateaubriand Napoleon toedichtte waren vrijwel identiek aan die in het *Exposé de la situation du Royaume*. Volgens hem was Napoleon nog schadelijker geweest voor Frankrijk dan de Revolutie. De Revolutie was volgens Chateaubriand een aberratie, maar geschiedde in ieder geval in naam van hogere idealen. Het napoleontische bewind was slechts gebaseerd op nihilistische despotie zonder hoger doel. Het napoleontische regime had alleen willen vernietigen en niets willen opbouwen. Napoleon werd vergeleken met Tiberius, Nero en Attila: ‘c’est au milieu de la civilisation, dans un

siècle des lumières que tu [Napoléon] as voulu régner par le glaive d'Atila et les maximes de Néron.⁵³

Chateaubriand legde in zijn aanval op zijn voormalige meester de nadruk op de vermeende buitenlandse herkomst van Napoleon. Napoleon werd door hem steevast met zijn Italiaanse naam 'Buonaparte' aangeduid en voorgesteld als een 'demi-africain', die zich door middel van bedrog en simulatie aan het Franse volk had opgedrongen. De buitenlander Napoleon had het zelfs gewaagd om het zuiverste Franse bloed van de Duc d'Enghien te doen vloeien: 'On se demanda de quel droit un Corse venoit de verser le plus beau comme le plus pur sang de la France.'⁵⁴ De nadruk op de vermeende buitenlandse afkomst van Napoleon past in het eerder geconstateerde patroon van een versterkte nadruk op het eigene en het afzetten tegen het vreemde als middel tot nationale verzoening en vergeten tijdens de Restauratie.

Ook de militaire successen van de usurpator waren volgens Chateaubriand te danken geweest aan het genie van het Franse volk en niet aan de capaciteiten van Napoleon. Daarnaast vormde de vermeende ongodsdienstigheid van het imperiale gezag een belangrijk aspect van de zwarte legende. Napoleon had weliswaar ervoor gezorgd dat de mis weer gevierd kon worden in de Notre Dame te Parijs, maar zijn motieven hiervoor waren alleen op machtswellust gestoeld. Napoleon had de katholieke kerk alleen voor eigen machtsbelang gebruikt, zonder een daadwerkelijke gelovige te zijn. Het feit dat hij de paus gegijzeld had, rekende Chateaubriand hem zwaar aan. Vervolgens verweet Chateaubriand Napoleon diens oorlogszuchtigheid en de desastreuze gevolgen daarvan voor Frankrijk. Napoleons oorlogen hadden talloze Franse echtgenoten, vaders en kinderen het leven gekost. Net als de Nederlandse publicisten omschreef Chateaubriand de keizer dan ook als een 'menseneter'.

Ook hadden de decennia van oorlogsvoering volgens Chateaubriand een vernietigend effect gehad op de moraliteit van de Franse bevolking: het gezinsleven was ontregeld geraakt, de ouderlijke autoriteit was afgekalfd en de godsdienst was uit de harten verdwenen. Egoïsme en hedonisme vierden hoogtij als gevolg van vijftien jaar napoleontisch bewind. De noodzaak van een morele heropleving was een belangrijk element in de ultraroyalistische agenda. De napoleontische oorlogen, ten slotte, hadden ondanks de enorme kosten niets opgeleverd. De geallieerde legers hielden grote delen van Frankrijk bezet en 'la Grande Nation' was door de Europese grootmachten vernederd. De Franse marine was vernietigd; Engeland domineerde de wereldzeeën. Ook had 'de grote generaal' zich volgens de ultraroyalistische criticus laf gedragen, door weg te vluchten van verschillende veldslagen in plaats van, zoals zo vele van zijn manschappen, op het veld van eer te sterven.

Een laatste element in de constructie van de zwarte napoleontische legende was het despotische karakter van het napoleontische bewind. Vrijheid van drukpers en meningsuiting waren tijdens het Empire wreed onderdrukt. De napoleontische censuur had ertoe geleid dat de Fransen het verleerd hadden om zelf na te denken en willoze slaven waren geworden: 'les crimes, l'oppression, l'esclavage marchèrent d'un pas égal avec la folie... la France entière devient l'empire de mensonge'.⁵⁵ De hoge belastingen hadden slechts gediend om een onderdrukkende en nutteloze bureaucratie in stand te houden, die zich tot in ieder detail met de levens van de gewone Fransen probeerde te bemoeien. Centrale staatsinstellingen als de Conseil d'Etat behartigden volgens Chateaubriand alleen hun eigen belangen en niet die van het land.

Tegenover de buitenlandse usurpator die zich met geweld toegang tot de Franse troon had verschaft, stond de familie Bourbon die Frankrijk reeds eeuwen had geregeerd. Het herstel van deze oude heersersfamilie was volgens Chateaubriand het werk van de 'voorzienigheid'. In tegenstelling tot de Buonapartes waren de Bourbons echte Fransen. Lodewijk XVIII was een vaderfiguur die Frankrijk rust en vrede zou brengen na jaren van oorlog. Net zoals in het *Exposé* werd de terugkeer van de Bourbons geassocieerd met welvaart en vrijheid. Religie, traditie en moraal zouden nieuw leven ingeblazen worden. Recht zou weer triomferen. De Bourbons hadden door hun lijden in de afgelopen decennia hun standvastigheid betoond.⁵⁶ Chateaubriands pamflet eindigde met een oproep aan de geallieerde mogendheden om definitief af te rekenen met Napoleon, omdat zo lang als hij aan de macht was, Europa geen rust zou kennen.

De creatie van een zwarte napoleontische legende had in Frankrijk een ander effect dan in Nederland. De periode van het Empire kon in Frankrijk niet, zoals in Nederland, buiten de nationale geschiedenis geplaatst worden. Moderate leden van de Restauratie-élite als Pasquier hadden dan ook gelijk met hun opvatting, dat het niet in het belang van het Restauratieregime was om een zwart beeld van het voorafgaande regime te creëren. Niet alleen werden pijnlijke wonden opengereten en het vergeten bemoeilijkt, ook sloeg het napoleontische tegenbeeld terug in het gezicht van het Restauratiebewind. Naarmate de Restauratie aan populariteit verloor door het vermeende streven naar terugkeer naar het Ancien Régime, won het tegenbeeld van dit regime, Napoleon, aan populariteit. De legende van Napoleon en die van de Restauratie waren als communicerende vaten. Juist door het sterk benadrukken van het zwarte beeld van Napoleon, droegen de ultraroyalisten paradoxaal genoeg bij aan de groei van zijn legende.⁵⁷

De strijd om het oubli

Niet alleen in de vorm maar ook in de praktische uitwerking verschilde de Franse politiek van het vergeten van de Nederlandse. In beide landen bleef het verleden een politieke rol spelen, zij het in Frankrijk meer dan in Nederland. Na de Honderd Dagen in het voorjaar van 1815 werd er een strijd gevoerd binnen het Franse Restauratieregime tussen diegenen die een harde afrekening met het revolutionaire en napoleontische verleden wensten en diegenen die streefden naar vreedzame verzoening en oubli. Deze strijd kwam tot uiting in verschillende kwesties in de nasleep van de slag bij Waterloo.

Het koninkrijk van Occitanië

Een van de grootste obstakels voor de eendracht en verzoening onder de Tweede Restauratie was de zogenoemde Witte Terreur in het zuiden van Frankrijk. De term verwijst naar de Terreur tijdens de Franse revolutie in de jaren 1793 en 1794. Met ‘wit’ wordt de vlag van de Bourbons bedoeld, in wier naam de terreurdaden gepleegd werden. De Amerikaanse historicus Daniel Resnick noemde de afrekening door ultraroyalisten met aanhangers van Napoleon in de Midi in de zomer van 1815 de ‘illegale Witte Terreur’, omdat zij niet uitgevoerd werd in opdracht van de regering in Parijs. Dit ter onderscheiding van de ‘legale Witte Terreur’, waarmee hij de repressieve wetgeving bedoelde, die door het parlement in het najaar van 1815 werd aangenomen.⁵⁸

Kenmerkend voor de chaotische situatie waarin Frankrijk zich na de Honderd Dagen bevond, was de onafhankelijke koers die het ultraroyalistische zuiden voerde ten opzichte van de gematigde en door windvanen gedomineerde regering in Parijs. Het zogeheten ‘Gouvernement du Midi’ was aanvankelijk bedoeld als een voorlopig bewind, dat het bestuur van de napoleontische ambtsdragers diende over te nemen. Begin juni stuurde de hertog van Angoulême, zoon van Artois en neef van Lodewijk XVIII, met dit doel vanuit Spanje speciale commissarissen naar Zuid-Frankrijk. Het Gouvernement du Midi stelde zich al spoedig op als een alternatief voor de Franse staat. Toulouse en niet Parijs was in de zomer van 1815 in de praktijk de hoogste burgerlijke en militaire autoriteit in de zuidelijke regio. De postdienst en geldzendingen tussen Parijs en de departementen onder het gezag van de hertog van Angoulême werden verhinderd. Benoemingen van prefecten en burgemeesters door de nationale overheid werden niet geaccepteerd door het Gouvernement, dat zijn eigen kandidaten naar voren schoof.⁵⁹ Zo kreeg Joseph de Villèle, de ultraroyalistische tegenkandidaat die door het Gouvernement du Midi naar voren geschoven was, het burgemeesterschap van Toulouse, en niet de kandidaat van de centrale regering, de ‘windvaan’

baron Joseph de Malaret, die tijdens het Keizerrijk carrière had gemaakt.

De wortels van het Gouvernement du Midi waren terug te vinden in Noord-Spanje. Daar hadden zich tijdens de Honderd Dagen aanhangers van de Bourbons onder leiding van Angoulême verzameld om plannen te smeden voor de inrichting van Frankrijk na de nederlaag van Napoleon. Het hof van de hertog van Angoulême ontwikkelde zich in Spanje tot een alternatief machtscentrum voor het hof van Lodewijk XVIII in Gent. De Zuid-Franse provincies vormden een goede voedingsbodem voor het ultraroyalisme. De anti-Engelse maatregelen van het continentaal stelsel hadden een verwoestend effect gehad op de handelssteden Bordeaux en Marseille. Daarnaast had de napoleontische dienstplicht onevenredig zwaar gedrukt op het zuiden. Ten slotte was er een algemene ontevredenheid over de economische en industriële verschuiving naar het noorden van Frankrijk, een proces dat versneld werd door de contracten die het Grande Armée sloot met de noordelijke industriëlen.⁶⁰

Een van de drijvende krachten achter het 'Koninkrijk van Occitanië', zoals het Gouvernement du Midi genoemd werd,⁶¹ was het geheime genootschap van de *Chevaliers de la Foi*.⁶² Dit genootschap was omstreeks 1810 opgericht om steun te verwerven voor de terugkeer van de Bourbons. Buiten Parijs en Toulouse, de twee belangrijkste centra, waren bijna alle leden van aristocratische origine. De organisatie werd niet ontdekt door de napoleontische geheime politie, omdat zij zich modelleerde op de geheime rituelen van de Vrijmetselarij en uitsluitend mondeling informatie uitwisselde. Ook verborg de organisatie zich achter de liefdadigheidsorganisatie *Associés de la Charité*. Veel leden van het Gouvernement du Midi waren tevens lid van de *Chevaliers de la Foi*.

De eerste stad die gecontroleerd werd door Angoulêmes commissarissen was Marseille. Na de terugtrekking van de napoleontische generaal Verdier, nam een voorlopig bewind, bestaande uit lokale handelaren en aristocraten, de macht over, dertien dagen voor de intrede van Lodewijk in Parijs. Dit voorlopige bewind bleek echter niet in staat of van zins de orde te handhaven. Op 25 en 26 juni 1815 werden ten minste vijftig mensen gedood door wraakzuchtige royalisten en ongeveer tweehonderd verwond. Ultraroyalisten vormden samen met criminelen en gevluchte dienstweigerders, die vermeende vijanden van de Bourbons terroriseerden. De slachtoffers waren politiefunctionarissen en andere napoleontische ambtenaren. Ook werden rekeningen uit de revolutionaire tijd alsnog vereffend. Onder de slachtoffers waren ook enkele mammelukken, die na Napoleons Egyptische veldtocht in Franse dienst waren getreden. Zij werden door de ultraroyalisten als actieve sympathisanten van Napoleon gezien. De vijandigheid ten aanzien van de Mammelukken paste in het geconstateerde patroon van toegenomen onderscheid tussen 'Fransman' en 'vreemdeling' tijdens de Restauratie.

Veel getrouwen van Napoleon moesten hun vrijheid ‘kopen’ van ultraroyalistische benden, anderen werden gedwongen Marseille te verlaten. Lijsten van vogelvrij verklaarde bonapartisten circuleerden in de stad. Het lokale bestuur verzette zich niet tegen het uitdrijven van functionarissen van het oude bewind en negeerde de directieven van de centrale overheid die aandrongen op matiging van de zuiveringen. Het Gouvernement du Midi bevorderde de afrekening zelfs door in te stemmen met de publicatie van ophitsende pamfletten. Honderden Napoleongetrouwen werden gevangengenomen, dikwijls voor langere tijd en zonder vorm van proces, na te zijn opgebracht door ultraroyalistische benden. Stedelijke menigten dreigden de gevangenen te openen en wraak te nemen op de gevangenen. Rechters, die veelal ook met Napoleon hadden meegewerkt en om die reden zelf verdacht werden, waren niet aanwezig of werden bedreigd. De door Angoulême aangestelde prefect deed nauwelijks iets aan het lot van de politieke gevangenen. Pas met de komst van de gematigde prefect, die door de minister van Binnenlandse Zaken Pasquier aangesteld was, verbeterde het lot van de politieke gevangenen.⁶³

De omwenteling te Marseille had een domino-effect op de andere steden in de Provence. Daar namen ultraroyalistische benden de macht in de straat over na het vertrek van de napoleontische legers. Ze terroriseerden voormalige napoleontische beambten en revolutionairen. Velen van hen vluchtten de steden uit. De centrale regering was niet bij machte om deze illegale terreur te stoppen. De lokale autoriteiten voorkwamen het wangedrag niet of werkten er zelfs actief aan mee. Zo verhinderden de autoriteiten van Avignon niet dat de napoleontische maarschalk Brune, nadat hij zich had overgegeven en een vrijgeleide had gekregen, door een woedende straatmenigte werd vermoord en in de Rhône gegooid. Hij zou door de menigte herkend zijn aan zijn napoleontische maarschalkshoed.⁶⁴

In het bijzonder de leden van de royalistische garde van de *verdets*, genoemd naar de kleur groen van hun uniformen, waren berucht om hun rol in de Witte Terreur. De verdets oefenden vanaf 17 juli 1815 een waar schrikbewind in Toulouse uit. Ze stelden een lijst op met vijfhonderd verdachten die gearresteerd dienden te worden in verband met politieke misdaden. Een heksenjacht ontstond tegen personen die ervan verdacht werden napoleontische *fédérés* (militieleden) te zijn geweest. Generaal Ramel was de tweede napoleontische generaal die door een volksmenigte werd vermoord. Ramel, die tijdens de Honderd Dagen garnizoenscommandant was geweest in Toulouse, werd door de regering in Parijs benoemd als hoogste militaire commandant in de regio. Op 15 augustus werd hij tijdens de viering van het feest van Maria-Hemelvaart aangevallen door verdets en uiteindelijk in zijn huis doodgestoken.⁶⁵ Onderzoek naar zijn dood bracht aan het licht dat de lokale autoriteiten niet alleen de moord niet voorkomen hadden, maar ook dat en-

kele aan de Chevaliers de la Foi gelieerde lokale bestuurders medeplichtig waren aan de moord. Zij zouden met hun moord op een moderaat en een windvaan Parijs onder druk hebben willen zetten om de ultraroyalistische kandidaten voor burgerlijke en militaire ambten te accepteren.⁶⁶

Een aansprekende getuigenis van een slachtoffer van de Witte Terreur is te vinden in de brieven van de industrieel François-Bernard Boyer-Fonfrède uit Toulouse aan de minister van Justitie Pasquier. Boyer was tijdens de Honderd Dagen voorzitter geweest van de *Confédération du Midi*, een pronapoleontische militie.⁶⁷ In de nadagen van de Honderd Dagen werd hij zonder vorm van proces door ultraroyalistische benden gevangengezet. In zijn brief aan de minister van Justitie Pasquier klaagde hij over zijn gevangenneming en het gebrek aan actie van de lokale autoriteiten om hem vrij te krijgen. Boyer opende zijn brief met de stelling dat hij zijn land altijd eervol had gediend. Hij zag zijn werkzaamheden tijdens de Honderd Dagen kennelijk niet als landverraad. Na de Honderd Dagen had zich volgens hem in de Midi een 'gouvernement de circonstance', een gelegenheidsregering, gevestigd die tot doel had dit deel van het koninkrijk van de rest van de het land te isoleren. Zijn zoon en hij waren nu zonder aanklacht en zonder mogelijkheid van verweer vastgezet. Rechters had hij niet gezien. Een bende van individuen die zich de 'garde royale' noemde had de arrestaties uitgevoerd terwijl ze de burgerlijke autoriteiten en de rechtsdienaars bedreigden. Ook refereerde Boyer aan de moord op generaal Ramel. Hij bekritiseerde ten slotte de wijze waarop de officier van justitie onder druk was gezet om de berechting van de schuldigen over te laten aan een militaire commissie, die volgens Boyers niets anders was dan een 'revolutionair tribunaal'.

Er heerste volgens Boyer in de zomer van 1815 geen recht en orde meer in de Midi. Hij verzocht Pasquier de bevoegde officier van justitie opdracht te geven hem ofwel aan te klagen ofwel in vrijheid te stellen. Bij de brief aan Pasquier had Boyer de brieven gevoegd die hij aan de officier van justitie en aan de burgemeester van Toulouse, Joseph Villèle, overigens zonder resultaat, had geschreven. Hij beschuldigde Villèle ervan dat hij hem wederrechtelijk en alleen onder druk van de publieke opinie vasthield, zonder daadwerkelijk een aanklacht te hebben: 'Permettez que je vous observe qu'aucune loi, ni ordonnance du Roi, ne veut que la liberté d'un citoyen soit violée, parce qu'un magistrat craindra l'agitation de quelques mauvais sujets, perturbateurs de l'ordre public.'⁶⁸ Niet hij, maar de ordeverstoorders en diegenen die de rechterlijke autoriteiten bedreigden waren volgens Boyer de ware vijanden van de Bourbons.

Wat wilden de leiders van het 'Royaume d'Occitanie'? Een belangrijk doel van de beweging was de verwijdering van de voormalige napoleontische bestuurders die ook na de Honderd Dagen weer de controle over het bestuur hadden gekregen en deze te vervangen door ultraroyalisten. Met name het

feit dat mannen als Fouché en Talleyrand, en in mindere mate moderaten als Pasquier, opnieuw ministersposten bekleedden was de separatisten een doorn in het oog.⁶⁹ Daarnaast hoopte de ultraroyalistische beweging met haar activiteiten te voorkomen dat de Pruisische legers een nog groter deel van Frankrijk zouden bezetten. Ook speelde de ultraroyalistische beweging in op oudere religieuze en sociaaleconomische conflicten in de Midi.⁷⁰ Het is niet duidelijk in hoeverre de ultraroyalisten daadwerkelijk plannen hadden voor een onafhankelijke staat.

Het zuidelijke separatisme verdween na enkele maanden weer. De hertog van Angoulême, beoogd staatshoofd van het koninkrijk in het zuiden, bleef uiteindelijk loyaal aan zijn oom Lodewijk XVIII. De centrale regering herstelde haar autoriteit na enige tijd. Op 19 juli 1815 ondertekende Lodewijk een decreet, opgesteld door minister van Binnenlandse Zaken Pasquier, waarin een einde werd gemaakt aan de speciale bevoegdheden van de commissarissen van Angoulême. De speciale commissarissen waren volgens het decreet een tijdelijk fenomeen geweest, noodzakelijk vanwege de uitzonderlijke omstandigheden van de Honderd Dagen. Op 19 juli was de rust volgens het decreet dermate hersteld dat de reguliere overheidsorganisatie, aangestuurd door de ministers in Parijs, weer het monopolie op de publieke dienst diende te krijgen. De bijzondere commissarissen – ‘qui nous ont servi avec zèle et courage, et qui presque toujours ont agi avec succès’ – werden geprezen, maar tevens op ferme wijze aan de kant gezet.⁷¹ Een andere verklaring voor het verdwijnen van het separatisme van het ‘Gouvernement du Midi’ was dat veel ultraroyalistische leiders als Joseph de Villèle in september van dat jaar in de Chambre des Députés kwamen. De Witte Terreur kon nu op nationaal niveau en op legale wijze worden voortgezet, waardoor de noodzaak verdween van een alternatief voor de Franse staat in het zuiden.

De gebeurtenissen in de Midi vormden een groot obstakel voor de door Lodewijk en zijn ministers vurig gewenste verzoening. De nationale herinnering aan de Witte Terreur in het zuiden, maar ook op kleinere schaal in andere delen van het land, bemoeilijkte het grote vergeten.⁷² In de latere beeldvorming werd de Witte Terreur van 1815 door liberalen en andere tegenstanders van het legitimisme gelijkgesteld met de Rode Terreur van de jaren 1793-1794, die daarmee haar scherpe kanten verloor. Ondanks de pogingen van de centrale regering, in het bijzonder van de interim-minister van Binnenlandse Zaken Pasquier, om de reactie in het zuiden te matigen, bleef het Restauratieregime geassocieerd worden met de Witte Terreur. De herinnering aan de Witte Terreur heeft in belangrijke mate bijgedragen aan het mislukken van de vestiging van een stabiele parlementaire monarchie in postnapoleontisch Frankrijk.

De amnestie

Het intermezzo van de Honderd Dagen stelde de politiek van het vergeten danig op de proef. Volgens een breed scala aan historici, van Jean Tulard tot Sheryl Kroen, betekenden de Honderd Dagen een radicale koerswijzing van het Restauratieregime. Zij scheppen hiermee een scherp contrast tussen de gematigde en verzoenende Eerste Restauratie van 1814-1815 en de reactionaire en repressieve Tweede Restauratie van 1815-1830.⁷³ De eerste uitspraken van de koning na de Cent Jours lijken hier ook op te wijzen. In zijn verklaring van Cateau-Cambrésis van 25 juni 1815, ongeveer twee weken voor zijn tweede terugkeer in Parijs, sprak Lodewijk XVIII dreigende taal: de Voorzienigheid was de Bourbons gunstig gezind en het verraad moest gestraft worden. De 'goeden' kregen compensatie voor hun loyaliteit maar degenen die meegewerkt hadden aan de catastrofe van de Honderd Dagen zouden strafrechtelijk vervolgd worden.⁷⁴

In de verklaring van Cambrai, drie dagen later, was de toon echter al milder geworden. Hier sprak Lodewijk als een bedroefde vader, die zijn kinderen had willen behoeden voor het onheil dat Frankrijk opnieuw getroffen had. De ervaring van de Honderd Dagen had volgens de vorst opnieuw bevestigd dat Frankrijk alleen onder een legitiem koningshuis vrede en vrijheid zou kennen. Hij stak echter ook de hand in eigen boezem: de onervarenheid van de regering was volgens hem de belangrijkste oorzaak geweest van de val van de Eerste Restauratie. Meer eenheid onder de ministers zou een nieuw echec zoals de Honderd Dagen voorkomen. Geruchten dat het feodalisme opnieuw zou worden ingevoerd, deed hij af als fabels en laster. Lodewijk bevestigde dat zijn bewind gegrondvest zou blijven op de Charte en de rechten die hierin waren vastgelegd. Vervolgens riep hij Fransen van alle klassen op om zich aan de zijde van de Bourbons te scharen, met uitzondering van 'ces hommes dont la renommée est un sujet de douleur pour la France et d'effroi pour l'Europe'. Er kwam een algemene amnestie voor het moreel laakbare gedrag tijdens de Honderd Dagen. Alleen de instigatoren van de Cent Jours, 'een verraad uniek in de wereldgeschiedenis', waren van dit pardon uitgesloten:

Je promets, moi, qui n'ai jamais promis en vain (...) de pardonner, à l'égard des Français égarés, tout ce qui s'est passé depuis le jour où j'ai quitté Lille au milieu de tant de larmes, jusqu'au jour où je suis rentré dans Cambrai au milieu de tant d'acclamations. (...) Je dois donc, pour la dignité de mon trône, pour l'intérêt de mes peuples, pour le repos de l'Europe, excepter du pardon les instigateurs et les auteurs de cette trame horrible. Ils seront désignés à la vengeance des lois par les deux Chambres que je me propose d'assembler incessamment.⁷⁵

Onder druk van binnenlandse ultraroyalisten en de Britse publieke opinie, wachtte Lodewijk niet tot het bijeenkomen van de nieuw gekozen volksvertegenwoordiging voor het nemen van strafmaatregelen tegen de comploteurs van de Honderd Dagen.⁷⁶ De minister van Politie zou een lijst opstellen met schuldigen die gestraft zouden moeten worden in afwachting van wetgeving van de beide Kamers. Ironisch genoeg was de opsteller van die lijst Joseph Fouché (1759-1820): *régicide*, chef van de geheime dienst onder Napoleon en prominent minister tijdens diezelfde Honderd Dagen. De keuze voor Fouché was vooral het resultaat geweest van politieke druk van de zegevierende geallieerde machten. Onder invloed van Wellington was Fouché tot eerste minister van Politie onder de Tweede Restauratie benoemd. Het feit dat juist de ultieme windvaan Fouché voor deze taak uitverkoren was, betekende dat er per definitie geen grootschalige strafvervolgingen zouden plaatsvinden.

In de ordonnantie van 24 juli 1815 werden – in overeenstemming met de proclamatie van Cambrai – 57 personen van de lijst van Fouché veroordeeld als verantwoordelijken voor het drama van de Honderd Dagen. Zij hadden Napoleon gesteund voor het vertrek van de koning ‘te midden van vele tranen’ en waren hem na zijn terugkeer in Frankrijk trouw gebleven. De schuldigen, zo luidde de ordonnantie, dienden gestraft worden omwille van de waardigheid van de kroon en van de rust in Europa. De lijst was niet alleen een afrekening voor laakbaar gedrag tijdens de Honderd Dagen. Het was ook een afrekening met terugwerkende kracht voor daden begaan tijdens de Revolutie. Voormalige Conventieleden die voor de dood van Lodewijk xvi hadden gestemd en tijdens de Honderd Dagen met Napoleon hadden meegewerkt, werden uit Parijs verbannen en onder politieursurveillance geplaatst in afwachting van een definitieve regeling.⁷⁷ Onder de 57 namen waren ook negentien hoge officieren die door militaire rechtbanken op aanklacht van hoogverraad berecht zouden worden. De berechting van maarschalk Michel Ney werd een cause célèbre. Ney was door Fouché gewaarschuwd om het land te verlaten, maar hij wilde zijn onschuld bewijzen in een rechtsgang. De overmoedige Ney werd echter door de *Pairs* ter dood veroordeeld en op 7 december 1815 geëxecuteerd.⁷⁸

Het was geen verrassing dat de ultraroyalistische volksvertegenwoordiging, de *Chambre introuvable*, die op 7 oktober 1815 door Lodewijk geopend werd, geen genoegen nam met de lijst van haar aartsvijand Fouché. Op 11 november diende het ultraroyalistische Kamerlid De la Bourdonnaye, de ‘Saint Just van de royalistische terreur’, een eigen voorstel in voor een amnestiewet.⁷⁹ In zijn toelichting voor de Kamer legde hij uit dat zijn wetsvoorstel voortkwam uit onvrede met de ordonnantie van 24 juli. Deze ordonnantie, ‘een monument van zwakheid’, bevatte volgens de graaf veel te weinig namen van schuldigen. Daarnaast onttrok het decreet de schuldigen aan rechtsvervolging en mogelijke terdoodveroordeling door hen naar het

buitenland te verbannen. De ordonnantie was, volgens de achterdochtige De la Bourdonnaye, beïnvloed door de aanstichters die juist zelf vervolgd dienden te worden. Ook was het decreet een belediging aan het adres van de Kamer omdat deze buiten de amnestieregeling werd gehouden.

De veel te rekkelijke ordonnantie betekende volgens de graaf een gevaar voor de toekomst van de Restauratie. Een menigte van ambtenaren, magistraten, eenvoudige burgers en het leger werkte volgens hem samen in een enorm complot om de Restauratie opnieuw omver te werpen. Het vrijwel ontbreken van een bestraffing van de complotteurs van de Honderd Dagen zou nieuwe complotteurs aanmoedigen. Er diende een voorbeeld gesteld te worden: 'Le moment de la justice est arrivé. Ses effets doivent être prompts et terribles.'⁸⁰ De vervolgingen konden voor De la Bourdonnaye dan ook niet streng genoeg zijn: 'Pour arrêter leurs trames criminelles, il faut des fers, des bourreaux, des supplices; la mort, la mort seule peut effrayer leurs complices et mettre fin à leurs complots (...)'.⁸¹

Ten slotte stelde De la Bourdonnaye de Terreur ten voorbeeld aan de Restauratie. Onder de Conventie, de Wetgevende Vergadering tijdens de radicale fase van de Franse Revolutie, had niemand het in zijn hoofd gehaald om in opstand te komen. De la Bourdonnays draconische 'project de loi', waarin hij vijf categorieën van schuld aan de terugkeer van Napoleon voorstelde, was een protest tegen de politiek van het vergeten. Indien aangenomen, zou het tot grootscheepse vervolgingen en zuiveringen hebben geleid. Het onderwerp bleek zeer gevoelig. Onmiddellijk na De la Bourdonnays rede braken er verhitte discussies uit in de Kamer tussen voor- en tegenstanders van zijn wetsvoorstel. De materie was dermate explosief dat zijn rede niet in de *Moniteur*, het Franse equivalent van de *Staatscourant*, gepubliceerd werd. Besloten werd om in een kleine Kamercommissie een advies uit te laten brengen over de voorstellen van De la Bourdonnaye en anderen met betrekking tot de amnestiewet.⁸²

De regering-Richelieu voelde wellicht aan dat een wet, gemaakt door wraakzuchtige ultraroyalistische afgevaardigden, niet in overeenstemming zou zijn met de politiek van oubli en verzoening. Zij bereidde dan ook zelf een eigen wet voor. De regering, die gebruik probeerde te maken van de negatieve reactie van de publieke opinie op de executie van de populaire generaal Ney, bood enkele uren na zijn dood een verstrekkende amnestiewet aan de Kamer aan. De wet probeerde tegemoet te komen aan de ultraroyalistische roep om afrekening met schuldigen van de Cent Jours zonder het beleid van verzoening te laten varen. De toelichting van Richelieu ademde bovenal een toon van vergeten en vergeven. Het testament van Lodewijk xvi, waarin hij de Conventieleden vergaf die hem ter dood veroordeeld hadden, werd ingezet om de ultraroyalistische oppositie de mond te snoeren.

Richelieu riep de Kamer op om zich eendrachtig achter de wil van de

koning te scharen. Het wetsvoorstel bouwde in hoge mate voort op de ordonnantie van 24 juli. Het bevestigde een algemene amnestie voor diegenen die tijdens de Honderd Dagen met Napoleon hadden samengewerkt, met uitzondering van de personen op de lijst van Fouché. De personen genoemd in de ordonnantie werden, evenals de leden van de familie Bonaparte, voorgoed uit Frankrijk verbannen. Aan het einde van zijn toespraak voor de Kamer herinnerde Richelieu de députés op dramatische wijze eraan dat deze wet niet de eerste amnestie in de Franse geschiedenis was. Ook Hendrik IV, 'Henri le Grand', had in 1594 een dergelijke amnestie uitgevaardigd 'et la France fut sauvée...'⁸³

Veel ultraroyalistische Kamerleden waren echter van mening dat de amnestiewet Frankrijk niet zou redden. Integendeel. De Kamercommissie, die aanvankelijk was ingesteld om een eigen wetsvoorstel ten aanzien van de amnestie te maken, werd nu gevraagd om advies uit te brengen over de voorgestelde wet van de regering.⁸⁴ Veel prominente reactionairen, onder wie ook de latere ultraroyalistische eerste minister Villèle, maakten er deel van uit. Het rapport van de commissie, geschreven door afgevaardigde Corbière en op 27 december 1815 besproken in de Kamer, bevatte verschillende amendementen die voortborduurd op de voorstellen van De la Bourdonnaye.

De commissie maakte allereerst bezwaar tegen het feit dat personen die genoemd werden in het decreet van 24 juli slechts verbannen werden en niet aan een individuele rechtsgang werden onderworpen. Daarnaast meende zij dat de wet vijf categorieën van medeplichtigheden aan de Honderd Dagen diende te formuleren die van amnestie uitgesloten werden. Indien het amendement deel van de wet zou zijn geworden, hadden veel meer personen voor medeplichtigheid aan de Honderd Dagen vervolgd kunnen worden. Ten slotte stelde de commissie voor om alle Conventieleden die voor de dood van Lodewijk XVI hadden gestemd, en die tijdens de Honderd Dagen voor de *Acte additionnel* hadden gestemd of bestuursambten hadden bekleed, voor eeuwig uit het koninkrijk te verbannen. Zij dienden tot 'onverzoenlijke vijanden van Frankrijk en het legitieme bestuur' bestempeld te worden.⁸⁵ De ultraroyalisten maakten ook gebruik van het voorbeeld van Hendrik IV om hun argumenten te ondersteunen, maar gaven er hun eigen draai aan. Koning Hendrik had weliswaar een amnestie uitgevaardigd, maar volgens de commissieleden had hij dat alleen kunnen doen nadat hij eerst de ergste misdadigers had vervolgd of verbannen.⁸⁶ In postnapoleontisch Frankrijk waren alle partijen het eens over het belang van Hendrik IV als symbool van de wederopbouw, men twistte echter over het karakter van zijn bestuur en de toepassing van zijn idealen op de Franse vroegnegentiende-eeuwse samenleving.

Een groot aantal Kamerleden juichte het advies van de commissie toe. Er waren echter ook tegenstanders van de onverzoenlijke houding van de commissie. Afgevaardigden als Siméon en Pasquier wensten een moderate koers.

Zij steunden het oorspronkelijke wetsvoorstel van de regering. Het sterkste argument van de moderaten tegen hun ultraroyalistische tegenstanders was het feit dat zij de koning aan hun zijde hadden. Oppositie tegen de wet was in de ogen van de gematigden oppositie tegen de prille Bourbonmonarchie. Amnestie was, evenals gratie, een koninklijk voorrecht. De reactionairen zouden zich door hun verzet tegen de regeringspolitiek volgens de gematigden paradoxaal genoeg schuldig maken aan revolutionaire praktijken. Daarnaast meenden zij dat alleen vergeven en vergeten de rust en de stabiliteit in de Franse samenleving kon doen weerkeren: 'On ne fait pas succéder un débordement de supplices au déluge de maux qu'entraînent les troubles civils. Il ne peut être terminé que par l'apparition, sur l'horizon politique, d'un signe de paix et de réconciliation, c'est l'amnistie.'⁸⁷

Net als tijdens de godsdienstoorlogen uit de zestiende eeuw en de zeventiende-eeuwse adelsopstand van de Fronde, fungeerde een amnestie als een 'rivier die op een groot vuur gegoten wordt', zo meenden de moderaten in de Kamer.⁸⁸ Een hardhandige afrekening met de revolutionairen en bonapartisten zou die stabiliteit ernstig in gevaar brengen en wellicht een nieuwe burgeroorlog tot gevolg hebben. De amnestie was volgens Pasquier dan ook geen teken van zwakte, maar van de kracht van de monarchie; ze garandeerde de loop van het recht in de toekomst.⁸⁹ Daarnaast waren er met de ordonnantie van 24 juli en de vele zuiveringen al genoeg schuldigen gestraft en was voldaan aan de roep om wraak. Verder brachten de gematigden het nationalisme in stelling: eendracht was een typisch kenmerk van de Franse natie, onverzoenlijke strengheid ('une stoïque rigueur') was dat niet.⁹⁰

De amnestiewet, die uiteindelijk op 6 januari door de Chambre des Députés en op 9 januari 1816 door de Chambre des Pairs werd aangenomen, was een compromis.⁹¹ Door te dreigen met het blokkeren van ambten zette de regering de ultraroyalistische Kamerleden onder druk om voor de wet te stemmen.⁹² De oppositie van de ultraroyalistische députés was echter niet tevergeefs. Verschillende amendementen werden overgenomen. De belangrijkste wijziging was de verbanning van régicides die actief waren geweest tijdens de Cent Jours. Veel van deze bannelingen zouden naar het Verenigd Koninkrijk van Willem I gaan.

Het vraagstuk van de amnestie leidde in het najaar en de winter van 1815 tot een verhit debat in de Franse Chambres des Députés. 54 afgevaardigden vroegen spreektijd aan bij de griffier. Zowel voor- als tegenstanders van een verstrekkende oubli waren het erover eens dat de manier waarop de amnestie vorm kreeg, cruciaal was voor de stabiliteit in het postnapoleontische Frankrijk en de toekomst van de Restauratiemonarchie. Voor voorstanders was verzoening de weg naar herstel van de maatschappelijke stabiliteit, voor tegenstanders het recept voor nieuwe revoluties. De amnestiewet en de daaraan voorafgaande declaraties van de koning laten zien dat Lodewijk XVIII en

zijn ministers ook na de Honderd Dagen een politiek van vergeten ten aanzien van de napoleontische bestuurselite voorstonden.

Repressieve wetgeving

Een derde punt van strijd tussen de voor- en tegenstanders van politieke matiging binnen het Restauratieregime waren de repressieve wetten ter bestrijding van de onrust en subversiviteit. In het najaar van 1815 kwam er onder druk van de ultraroyalistische Kamer en de reactionaire publieke opinie een drietal repressieve wetten tot stand, dat ten doel had de revolutionaire beweging voorgoed uit de Franse samenleving te verbannen: de wet op de algemene veiligheid, de wet op de opruiende kreten en geschriften en, ten slotte, de wet op de provoosthoven. Op 23 oktober werd allereerst de wet op de 'sûreté générale' door de Kamer goedgekeurd en op 29 oktober uitgevaardigd. De wet maakte het voor een breed scala van politie- en justitiefunctionarissen mogelijk om personen te arresteren op verdenking van misdaden tegen de autoriteit van de koning en tegen de veiligheid van de staat. De verdachten konden zonder proces gevangengezet worden. Verdachten konden ook voor onbepaalde tijd onder surveillance geplaatst worden, in hun eigen woonplaats of elders. Deze bevoegdheden werden toegekend voor de zittingsduur van de huidige Kamer. Slechts een vijfde van de parlementariërs verzette zich, onder leiding van Pasquier, Voyer d'Argenson en Pierre-Paul Royer-Collard, tegen de wet. De toepassing van de wet door minister van Politie Decazes was echter een grote teleurstelling voor de ultraroyalistische députés. Per circulaire werden de bevoegdheden om verdachten te arresteren sterk beperkt. De wet op de sûreté générale zou een papieren overwinning van de ultraroyalisten blijken.⁹³

De ultraroyalisten meenden dat de waargenomen zwakte van de regering om op te treden tegen revolutionairen gecompenseerd kon worden door de wet op de 'cris séditieux'. Op 30 oktober 1815 stemde de Kamer met grote meerderheid voor de 'wet op de opruiende kreten en geschriften'. De bedoeling van de wet was het aanscherpen van de napoleontische Code Pénal met betrekking tot subversieve daden. Het oorspronkelijke voorstel van de opvolger van Pasquier op het ministerie van Justitie, François Barbé-Marbois, was op belangrijke punten opgerecht door een Kamercommissie. De commissie, waarin veel ultraroyalisten zitting hadden, zorgde ervoor dat veel gezagsondermijnende daden, die in het voorstel nog als overtredingen werden beschouwd, nu als 'misdrijven' werden geclassificeerd en daarmee zwaarder bestraft. De wet bracht een groot arsenaal aan repressieve maatregelen in stelling ter bestraffing van kreten en geschriften tegen de koning of de koninklijke familie. Het zwaaien met een tricolorevlag en het gebruik van andere revolutionaire of napoleontische symbolen werd beschouwd als rebellie en streng gestraft.⁹⁴ De ultraroyalisten kregen niet in ieder opzicht

hun zin: het voorstel van afgevaardigde Piet, om in plaats van verbanning de doodstraf in te voeren voor het zwaaien met de tricolore, haalde het niet.⁹⁵

Het stelsel van repressieve wetten was compleet met de afkondiging van de wet op de provoosthoven. Als gevolg van het toegenomen aantal rechtszaken vanwege de invoering van de wet op de opruiende kreten, ontstond er een behoefte aan snellere rechtspraak. De militaire provoosthoven voorzagen in deze behoefte. Provoosthoven bestonden al ten tijde van het Ancien Régime, maar waren in de eerste maanden van de Revolutie afgeschaft. Tijdens de Tweede Restauratie werden ze opnieuw in gebruik genomen om een einde te maken aan de grootschalige onrust. De provoosthoven bouwden voort op de speciale rechtbanken die door Napoleon in ieder departement waren geïnstalleerd. Ze werden voorgezeten door een hoge officier, de provoost, en vielen om die reden ook onder de verantwoordelijkheid van de minister van Oorlog in plaats van die van Justitie. De rechters vervulden tevens de rol van officier van justitie. De uitspraak werd binnen 24 uur gedaan en er was geen beroep mogelijk. Ook speelde de jury, in tegenstelling tot strafrechtzaken in reguliere gerechtshoven, geen rol in de provoosthoven.

De provoosthoven behandelden een brede, niet goed gedefinieerde reeks misdaden. Naast gewone misdrijven spraken zij ook recht over de 'délits politiques', zoals omschreven in de wet op de opruiende kreten.⁹⁶ Uit de overzichten van de behandelde zaken van de departementale hoven blijkt de grote variëteit in misdaden waarover de hoven oordeelden. In het overzicht van het Hof uit het departement van de Aisne staan veroordelingen van 'gewone' misdadigers als valsemunters, smokkelaars en moordenaars. Op 24 mei 1816 werd echter ook de landbouwer Claude Trichet door het Cour prévôtale van het departement van de Aisne veroordeeld voor het in het openbaar voorlezen van een valse afkondiging uit naam van de zoon van Napoleon, Napoleon de Tweede.⁹⁷ De minister van Oorlog, de hertog De Feltre, wees iedere vergelijking tussen de revolutionaire tribunalen en de provoosthoven af met het argument dat de provoosten en de overige rechters mannen met een hoogstaand karakter zouden zijn. De argumenten van afgevaardigde Voyer d'Argenson dat de provoosthoven niet in overeenstemming met de Charte waren, maakten weinig indruk. Op 4 december keurden de afgevaardigden de wet goed en op 15 december deden de Pairs hetzelfde.⁹⁸

De Cours prévôtales hadden een slechte naam bij tijdgenoten. De jurist Alphonse Bérenger schatte in zijn *De la justice criminelle en France* (1818) dat in de eerste jaren van de Restauratie negenduizend mensen veroordeeld werden voor politieke misdaden, voor een groot deel door de provoosthoven.⁹⁹ Latere historici hebben dit aantal overgenomen. Uit een onderzoek naar de werking van de provoosthoven, dat de Garde de Sceaux Pasquier in 1818 liet uitvoeren, bleek echter dat de hoven sinds hun oprichting 2280 zaken behandeld hadden, waarvan slechts 265 betrekking hadden op politieke mis-

drijven. In tegenstelling tot de beeldvorming deelden de hoven slechts in enkele gevallen een van de twee zwaarste straffen uit, verbanning of de doodstraf.¹⁰⁰ Het overgrote deel van de politieke misdrijven werd door reguliere rechtbanken behandeld: van juni 1815 tot en met juni 1816 werden ongeveer zesduizend personen door deze reguliere rechtbanken veroordeeld voor politieke misdrijven.¹⁰¹ Na zijn terugkeer in 1817 als minister van Justitie schafte Pasquier in 1818 de provoosthoven af. Deze speciale hoven speelden, kortom, een kleine rol in de Witte Terreur, maar droegen voor een belangrijk deel bij aan de reactionaire beeldvorming van de Restauratiemonarchie. De repressieve wetten die na Waterloo werden afgekondigd, leidden tot strijd binnen de politieke elite tussen de voorstanders van een verzoening en degenen die een afgedwongen vergeten van het verleden voorstonden. Gematigden meenden dat te strenge wetten het vergeten bemoeilijkten en daarmee de stabiliteit van het Restauratieregime zouden kunnen ondermijnen.

Une épuration de convenance

Een vierde strijdpunt tussen de voor- en tegenstanders van een verzoenende politiek van het vergeten waren de grootschalige zuiveringen, waarbij de aanhangers van het vorige regime uit de publieke functies verwijderd werden.¹⁰² De Franse historicus Jean Tulard maakte een onderscheid tussen de zuiveringen van de Eerste Restauratie, die van de Honderd Dagen en de tweede Restauratie. De zuivering van de Eerste Restauratie in 1814 was volgens hem een 'épuration de convenance', een gematigde zuivering. 35 prefecten die te nauw met Napoleon waren geassocieerd of zich hadden gecompromitteerd tijdens de Revolutie, verloren hun ambt of namen zelf ontslag omdat zij niet onder de Bourbons wilden dienen.¹⁰³ Het ontslag van deze prefecten geschiedde op eervolle wijze, in de woorden van een tijdgenoot: 'C'était une convenance, ce n'est point une vengeance.'¹⁰⁴ Hetzelfde gold voor de Staatsraad en het Hof van Cassatie. Het grootste deel van de oude leden werd herbenoemd, enkelen werden gepasseerd. Vooral régicides keerden na de omwenteling niet terug. De uitvoerende politie was een van de overheidsdiensten die het zwaarst door de zuiveringen werd getroffen: zeventien commissarissen van politie werden niet herbenoemd.

Er was in 1814 echter geen sprake van speciale wetgeving of de formulering van een beleid omtrent zuiveringen. Het ontslag van bestuurders werd ingekleed als een bestuurlijke reorganisatie naar aanleiding van de nieuwe constitutie, de Charte.¹⁰⁵ Ook had het niet-herbenoemen van functionarissen geen strafkarakter, en vond de zuivering niet in alle taken van het publieke bestuur plaats, maar voornamelijk bij functionarissen die zich met de openbare orde bezighielden.¹⁰⁶ Terwijl de elite overwegend gespaard bleef, kregen de lagere kaders het zwaar te verduren. Als gevolg van de noodzaak tot bezuinigingen en de inkrimping van het leger en de bureaucratie werden

tallose ambtenaren en militairen ontslagen of op 'half-soldij' gezet. Naast kostenbesparing betekenden deze ontslagen ook dat de Restauratie zich ontded van veel lager personeel dat, in tegenstelling tot de buigzame elite, een blijvende verkleefdheid met Napoleon aan de dag legde.¹⁰⁷

De terugkeer van Napoleon op Franse bodem in het voorjaar van 1815 leidde volgens Tulard wel tot een echte zuivering, in zijn ogen de eerste moderne zuivering in de Franse geschiedenis.¹⁰⁸ Napoleon weet de val van zijn rijk in het voorjaar van 1814 aan verraad. Met de grote oorlogen tegen de geallieerde legers in het vooruitzicht kon hij zich geen ontrouwe medewerkers veroorloven. Napoleons terugkeer in maart 1815 ging gepaard met een grootschalig ontslag van ambtenaren. De zuivering van de Honderd Dagen verschilde zowel wat betreft omvang als wat betreft karakter van die van de Eerste Restauratie van 1814. Om te beginnen hadden de zuiveringen van de Honderd Dagen een expliciet politiek karakter. In de *Moniteur* van 14 april 1815 werden de principes van de zuivering uiteengezet: 'des motifs politiques ont pu se réunir à d'autres causes de renvoi de plusieurs employés. Ces motifs ont pu être que des individus qui avaient passé une partie de l'année dernière à faire preuve des plus fortes garanties de leur dévouement à la dynastie des Bourbons (...)'.¹⁰⁹ Een overheidsdienaar mocht niet neutraal zijn.

Minister van Binnenlandse Zaken Lazare Carnot liet onderzoek uitvoeren naar de loyaliteit van de overheidsdienaren, ook in de technische diensten. Alle ambtenaren die na 1 april 1814 in dienst waren gekomen of die zich al te actief hadden opgesteld tijdens de Restauratie werd ontslag aangezegd.¹¹⁰ Ook kregen prefecten het recht om sous-prefecten en maires te ontslaan die onvoldoende loyaal waren.¹¹¹ Daarnaast werden niet alleen leden van de bestuurselite gezuiverd maar ook subalterne medewerkers, tot de conciërge van het paleis van de Tuilerieën aan toe. Precieze cijfers over de totale omvang van de zuiveringen van de Honderd Dagen zijn helaas niet bekend, maar ze hadden geen bloedig karakter: strafvervolging was niet aan de orde.

Een kastijdingszuivering

Tijdens de Tweede Restauratie (1815-1830) werd het model van de politieke zuivering van de Honderd Dagen gekopieerd. In een reeks koninklijke besluiten en ministeriële circulaire's in juli, augustus en september 1815 werd de politiek van de Restauratie ten aanzien van zuivering en herstel in functie van oud-ambtenaren bepaald. Op 7 juli deed Lodewijk XVIII een ordonnantie uitgaan, waarmee alle functionarissen die tijdens de Honderd Dagen ontslagen waren weer in hun oude functies werden hersteld. Ambtenaren die de afgelopen drie maanden aangesteld waren, verloren hun functie.¹¹² In een ordonnantie van 29 juli verordonneerde Lodewijk vervolgens dat de ambtenaren die ontslagen waren tijdens de drie maanden van zijn afwezigheid hun salaris doorbetaald kregen, alsof zij hun werk nooit onderbroken hadden.

Ook werden uitkeringen die tijdens de Cent Jours waren toegekend weer teruggedraaid.¹¹³ Ambtenaren die om niet-politieke redenen in de maanden maart, mei, juni waren aangenomen, omdat zij bijvoorbeeld overleden werknemers vervingen of mensen die in deze maanden invalide waren geworden, mochten hun functie en hun uitkering wel behouden.¹¹⁴ Het grote verschil tussen de zuiveringen van de Honderd Dagen en die van de Tweede Restauratie was dat er in het tweede geval ook – illegale en legale – strafvervolgingen aan te pas kwamen.¹¹⁵ Tulard noemt de zuiveringen van de Tweede Restauratie dan ook ‘l'épuration-châtiment’, een ‘kastijdingszuivering’.¹¹⁶

Het verschil in omvang tussen de zuivering van het Restauratieregime in 1814 en die in 1815 wordt duidelijk uit de archieven van het departement Finistère in Bretagne. In 1814 werd slechts één maire ontslagen. In 1815 werden vier adjoint-maires, twee sous-prefecten, een secretaris-generaal en een aantal conseillers de préfecture vervangen.¹¹⁷ De zuiveringen troffen alle gelederen van de staat: bestuursorganen als de Raad van State, de Rekenkamer, de rechterlijke macht, het leger, het onderwijs en zelfs de Académie Française. 38 prefecten, 115 onderprefecten en 31 secretarissen-generaal verloren hun baan. Meer dan tweehonderd rectoren en leraren op lyceums werden ontslagen, dikwijls als gevolg van een beschuldiging van collaboratie door hun leerlingen.¹¹⁸

De zuiveringen van de Tweede Restauratie waren omvangrijk. De Franse historicus en priester Bertier de Sauvigny spreekt over 50.000 tot 80.000 personen, ofwel een kwart tot een derde van het totaal aantal ambtenaren.¹¹⁹ Dit cijfer, overgenomen door latere historici, is echter alleen gebaseerd op onderzoek in het departement van de Calvados.¹²⁰ Er zal nog veel onderzoek naar zuiveringen op het niveau van de departementen en communes verricht moeten worden, voordat de omvang van de zuiveringen van de Tweede Restauratie met zekerheid bepaald kan worden.¹²¹ Veel interessanter wellicht dan de precieze cijfers van de zuivering is de invloed die dergelijke grote ontslagen op de samenleving, de bureaucratie en de betrokken personen zelf hebben gehad.

Hoewel de gegevens hierover fragmentarisch zijn, valt er wel iets af te leiden uit de reacties op de zuiveringen. Raadsleden die als gevolg van de terugkeer van Bonaparte hun ambt hadden opgegeven, eisten het opnieuw op. Uit de smeebrieven die aan het ministerie van Binnenlandse Zaken werden geschreven, bleek dat niet alle voormalige raadsleden zich zonder slag of stoot lieten vervangen. In een brief aan secretaris-generaal Barante beschreef de zoon van de conseiller de préfecture van Finistère, dat zijn vader, Kernoffer de Kergos, in januari 1815 zijn ambt was kwijtgeraakt als gevolg van ‘les petites haines et jalousies de province’. Kennelijk had Kergos de Honderd Dagen aangegrepen om weer lid geworden van de prefectuur, want zijn zoon vroeg ontheffing van de ordonnantie van 7 juli en het op non-actief stellen

van de vervanger van zijn vader in de raad van de prefectuur. Hij deed een beroep op de vergevingsgezindheid van de koning. Als voornaamste argument voor het herstel van zijn vader in de functie van raadslid noemde hij het feit dat twee van zijn zonen voor Frankrijk op het slagveld waren gestorven en één blijvend invalide was geworden ('[il] est tombé couvert de blessures au pied de son drapeau'). Kennelijk had de brief van de zoon van Kergos aan Barante effect gehad, want op 30 oktober legde Kergos de eed van trouw aan de koning af en werd hij opnieuw benoemd tot lid van de raad van de prefectuur.¹²²

Kergos was niet de enige die probeerde op humanitaire gronden onthefing van het decreet van 7 juli te krijgen. Batré was op 20 maart benoemd tot directeur van het armenhuis van de Gironde in Bordeaux. Op grond van de ordonnantie van 7 juli eiste zijn voorganger zijn oude functie opnieuw op. Batré vroeg aan de minister van Binnenlandse Zaken of hij in plaats van armenhuisdirecteur de functie van conseiller van de raad van de prefectuur, die hij voor de Honderd Dagen had bekleed, weer terug kon krijgen. Hij beriep zich net als Kergos op het lot van zijn arme kinderen als hij die functie niet zou krijgen: 'Je suis sans fortune, et père de 7 enfants et ma première place m'est absolument nécessaire pour empêcher que ma famille ne soit entièrement ruinée.'¹²³ Uit deze voorbeelden blijkt hoezeer de ordonnantie van 7 juli ingreep in het persoonlijke leven van tienduizenden personen in heel Frankrijk. Talloze gezuiverden zullen naar alle waarschijnlijkheid wrok hebben gekoesterd tegen de Bourbons. De grootschalige zuiveringen vormden daarmee een formidabele barrière tegen de politiek van het vergeten.

Niet alleen het bestuur, maar ook de rechtspraak werd gezuiverd. Een derde tot de helft van de magistraten werd vervangen. Deze enorme zuivering had een ontregeling van het juridische systeem tot gevolg, wat weer leidde tot vertragingen bij de vervolging en veroordeling van overtreders van de repressieve wetgeving van het najaar van 1815.¹²⁴ Ook hier biedt het royalistische Bordeaux goede voorbeelden van de werking van de zuivering van de Tweede Restauratie. Prefecten, rapporteurs van de hertog van Angoulême en de procureur-generaal schreven rapporten aan het ministerie van Justitie over het gedrag van advocaten, rechters en rechtbankpresidenten tijdens de Honderd Dagen. Alle magistraten werden onderzocht op hun politieke verleden en, indien niet betrouwbaar bevonden, gezuiverd. Met name de eed van loyaliteit aan Napoleon was de lakmoesproef voor de betrouwbaarheid van de magistratuur. Niet alleen haar houding tijdens de Honderd Dagen, maar ook die uit een verder verleden werd opnieuw onder de loep genomen. Zo schreef de procureur-generaal over rechtbankpresident Dalby het volgende:

Magistrat très éclairé, probe, sage, instruit; mais toutes ces qualités sont ternies par un attachement opiniâtre aux principes du Jacobinisme en

1793. Président d'un tribunal criminel à Périgueux, il condamna à mort de sang froid, 26 de ses concitoyens, dont la plupart étaient ses anciens amis. Repoussé de la société des honnêtes gens, il se jeta dans celle des révolutionnaires et conserve encore des rapports avec les hommes de ce parti.¹²⁵

De rapporten die in opdracht van Angoulême werden opgesteld, waren veel strenger dan die van de procureur-generaal. De laatste keek naast het politieke verleden ook naar de familieachtergrond en het juridische talent van de betrokkenen. Hoewel een goede afkomst, een groot gezin en vakmanschap verzachtende omstandigheden waren, gaf het politieke gedrag de doorslag bij de vraag of een jurist gezuiverd moest worden of niet.

Rechters legden naar aanleiding van de onderzoeken naar hun politieke integriteit alleen of gezamenlijk verklaringen van loyaliteit af, waarin zij uiteenzetten hoe toegewijd zij altijd waren geweest aan het huis Bourbon.¹²⁶ Zij verdedigden hun aanblijven tijdens de Honderd Dagen door erop te wijzen dat ze hiermee erger kwaad hadden voorkomen.¹²⁷ Het is duidelijk dat de rechtbanken door het Restauratieregime niet, zoals in de Charte stond omschreven, als onafhankelijke instituties werden beschouwd maar als politieke organisaties die gezuiverd dienden te worden van onbetrouwbare magistraten.

Un régime de justice et de liberté

Een aantal ordonnanties en richtlijnen van de regering van de Tweede Restauratie beoogde het onrecht van de Honderd Dagen ongedaan te maken. Een nieuwe revolutie diende voorkomen te worden door de creatie van een loyale bureaucratie. In de circulaire van Pasquier van 20 juli 1815 kregen de prefecten de tijdelijke bevoegdheid om ambtenaren te ontslaan, als zij dit nodig vonden. Ook hadden prefecten het recht om onderprefecten, burgemeesters, secretarissen-generaal en conseillers de préfecture op non-actief te stellen met het oog op de publieke orde. Deze bevoegdheden hadden de prefecten alleen in de eerste maand van hun aanstelling. Ook benadrukte Pasquier dat de vervangers van de gezuiverde ambtsdragers nog door de minister goedgekeurd dienden te worden.¹²⁸

Uit de zuiveringsordonnanties bleek enerzijds de behoefte van het Restauratieregime om de administratieve veranderingen van de Honderd Dagen ongedaan te maken. Anderzijds sprak uit de ordonnantie ook de overtuiging dat deze zuiveringen volgens redelijke regels moesten geschieden en geen blinde wraak mochten zijn. De redelijkheid waarmee de zuiveringen verliepen bleek ook uit het feit dat op 20 september 1815 een commissie in het leven werd geroepen, die ging onderzoeken of ambtenaren ambten of uitkeringen mochten behouden die zij te danken hadden aan het 'criminele

regime'. Factoren als arbeidsduur en werkprestaties werden meegenomen in het oordeel.¹²⁹ De commissie viel onder het ministerie van Financiën. De zuiveringen van de Tweede Restauratie waren een combinatie van de ultraroyalistische roep om wraak en de technocratische en juridische manier van denken van ministers als Pasquier, Corvetto en Louis, die een napoleontische achtergrond hadden, en de zuiveringen volgens de principes van goed bestuur wilden laten verlopen.

Het beeld van een draconische 'kastjingszuivering' door de regering van de Tweede Restauratie, zoals onderen anderen door de historici Houssaye, Tulard en Serna wordt opgeroepen, is daarom te eenzijdig.¹³⁰ Juist van de centrale overheid gingen initiatieven uit om de zuiveringen zo beperkt en zo gecontroleerd mogelijk te laten verlopen.¹³¹ In een circulaire aan de prefecten schrijft de interim-minister van Binnenlandse Zaken Pasquier wat hij van de prefecten verwachtte ten aanzien van de reconstructie van Frankrijk na de chaos en verwoesting van de Honderd Dagen: geen wraak maar kalmte, geen ideologische scherpslijperij maar rechtvaardigheid, geen eigenmachtig optreden maar gehoorzaamheid aan de constitutie. De weg naar verzoening liep via vrijheid en goed bestuur:

Sa Majesté vous impose l'obligation de remettre l'ordre et le calme dans le département qui vous est confié, d'y ramener un régime de justice et de liberté, d'y réparer les maux qui sont encore réparables (...) Votre administration doit porter un caractère de raison, de calme et de fermeté. C'est en ne vous écartant jamais de la ligne constitutionnelle que suit le gouvernement du Roi (...) L'appui et les avantages individuels que chaque citoyen recevra d'un régime de liberté et d'une administration régulière, sont le meilleur et même le seul moyen de conciliation entre tous le partis.¹³²

Ook drong Pasquier bij de prefecten erop aan om hun bevoegdheden om ambtenaren te zuiveren slechts met grote discretie te gebruiken.¹³³ In latere circularies wees hij erop dat de prefecten hun bevoegdheden om ambtenaren te ontslaan slechts met de grootst mogelijke gematigdheid (*modération*) en onpartijdigheid dienden te gebruiken.¹³⁴ Tevens pleitte de minister ervoor om zo veel mogelijk bestuurders van buiten het departement te benoemen, omdat functionarissen met een lokale achtergrond te veel betrokken waren bij lokale conflicten. Personen van buiten hadden geen achtergrond in de partijstrijd en konden zo wellicht een betere rol spelen in de verzoening en reconstructie na de Honderd Dagen.¹³⁵

Pasquiers opvolger op Binnenlandse Zaken, de met het ultraroyalisme sympathiserende windvaan Vincent de Vaublanc (1756-1845), sloeg in zijn circularies een heel andere toon aan. Hij riep de prefecten op tot waakzaam-

heid tegen revolutionaire onruststokers. Hij vroeg hun om hem onmiddellijk te melden wanneer de ambtenaren onvoldoende loyaal ('timide') leken te zijn ten aanzien van de koning.¹³⁶ Ook relativeerde hij de circulaire van Pasquier van 20 juli, die de prefecten slechts een tijdelijke bevoegdheid tot zuiveren gaf. Prefecten, volgens Vaublanc, hadden altijd het recht om ambtenaren en bestuurders te ontslaan als dit in het belang van het bestuur was. Hij moedigde de prefecten zelfs aan tot verdere zuiveringen.¹³⁷

De benoeming van Louis Laîné (1767-1835) op 7 mei 1816 – in plaats van Vaublanc – betekende een terugkeer naar de gematigde lijn van Pasquier. In zijn circulaire van 6 juni 1816 stelde Laîné dat de periode van zuiveringen en uitzonderlijke maatregelen, die als reactie op de uitzonderlijke omstandigheden van de reconstructie na de Honderd Dagen genomen waren, afgelopen was. Veel vijanden van de monarchie waren uit hun ambt verwijderd en de bureaucratie werd nu volgens de minister betrouwbaar geacht. De bijzondere bevoegdheden van prefecten om functionarissen op non-actief te stellen werden weer ingetrokken. Prefecten konden nu alleen ambtenaren ontslaan volgens de procedure die gangbaar was voor 20 juli 1815. Dit hield in dat vanaf die datum het ontslaan van functionarissen alleen mogelijk was op goede juridische gronden met schriftelijke bewijsvoering. Laîné schreef aan de prefecten: 'ainsi la mesure générale d'épuration doit donc considérée comme terminée'.¹³⁸

De strijd om het oubli

In een studie uit 2000 beschrijft de Amerikaanse historica Sheryl Kroen hoe tijdens de Franse Restauratie staat en kerk de legitimiteit van het katholieke en monarchale gezag, die in de revolutionaire en napoleontische decennia verloren was gegaan, probeerden te herstellen.¹³⁹ De staat hanteerde daarbij een andere methode dan de katholieke missies die op het platteland en de steden het katholieke geloof in ere probeerden te herstellen. De staat probeerde door middel van een politiek van oubli de herinnering aan de Revolutie en het Empire uit de geheugens van de Fransen te verdrijven. Aanvankelijk was het de strategie van het Restauratieregime om het monarchale gezag te vestigen zonder daarbij direct de confrontatie aan te gaan met de symbolen van de vorige regimes. De Honderd Dagen maakten volgens Kroen aan de machthebbers duidelijk dat een dergelijke verzoenende politiek niet werkte. Na de Honderd Dagen probeerde het Restauratiebewind het verleden met kracht te onderdrukken.¹⁴⁰ Door middel van de eerder genoemde repressieve wetten en openbare ceremonies, waarin napoleontische en revolutionaire parafernalia vernietigd werden, hoopte het bewind de spoken van de vorige regimes te verdrijven. De staat bleef erop gericht zo min mogelijk aandacht te schenken aan de gebeurtenissen tijdens de Revolutie. Zo werd bij de herdenkingen van de dood van Lodewijk xvi en Marie-Antoinette opvallend

weinig aandacht besteed aan de details van hun executies.

De katholieke missies hadden volgens Kroen een heel andere methode om in Frankrijk de legitimiteit van de monarchie en de katholieke kerk te herstellen. In openbare boetedoeningen besteedden zij juist veel aandacht aan het herinneren van de gebeurtenissen tijdens de Revolutie. Door het doen herleven van de bloedige details uit het revolutionaire decennium, hoopten de missiepriesters dat de Franse bevolking haar zonden zou inzien en hiervoor boete zou doen. De missies zorgden echter voor veel onrust en rakelden de tegenstellingen uit het verleden op. Veel prefecten probeerden de missieactiviteiten dan ook zoveel mogelijk te beperken. Kroen concludeert dat de pogingen van zowel de staat als de katholieke missies om de revolutionaire erfenis uit te bannen mislukten. De Franse bevolking echter keerde zich tegen het 'toneelstuk' van de staat. Gewone burgers die geen politieke stem hadden, drukten met alternatieve middelen hun ontevredenheid uit. Zo werden de opvoeringen van het toneelstuk *Tartuffe* van Molière aangegrepen om verzet te uiten tegen de pogingen de revolutie ongedaan te maken, waarbij de opvolger van Lodewijk XVIII, koning Karel X, als de bedrieger Tartuffe werd gezien.

Hoewel Kroens boek veel nieuwe inzichten en bronnenmateriaal bevat, biedt het een te eenzijdige kijk op de politiek van het vergeten van de Franse Restauratiemonarchie. Kroen heeft een te eenduidige visie op de politieke sentimenten van het 'gewone Franse volk' als dragers van de revolutionaire cultuur. Zij ziet de Restauratie te zeer als een strijd tussen een reactionaire staat en kerk versus een bevolking vol revolutionaire idealen. Een groot deel van de Franse bevolking zal na 1815 zeker niet haar revolutionaire en bonapartistische sentimenten vergeten zijn. Maar, zoals bleek uit de Witte Terreur in de Languedoc, Provence en de Vendée, waren er ook grote delen van Frankrijk waar de gewone bevolking juist een radicale strijd tegen de revolutionaire erfenis voorstond. En hier ging van de regering, bijvoorbeeld in de persoon van Pasquier, juist een matigende en verzoenende werking uit, die tot doel had een deel van de erfenis uit de jaren 1789-1815 te behouden. De revolutionaire sentimenten waren niet typerender voor de Franse bevolking dan de reactionaire.

Zoals Kroen onvoldoende aandacht heeft voor de verschillen binnen de Franse bevolking, zo beschouwt zij ook de Restauratiestaat te veel als een monolithisch blok. Hoewel zij veel aandacht besteedt aan de verschillen tussen de herinneringdrang van de katholieke missies en de – aanvankelijk goedschikse en later kwaadschikse – politiek van het vergeten van de staat, onderkent zij niet de verschillen *binnen* de staatselite. Deze visie op de Restauratiestaat verklaart wellicht ook het harde onderscheid dat zij maakt tussen het verzoenende vergeten van de Eerste Restauratie en het gedwongen en repressieve vergeten van de Tweede Restauratie. Kroen staat hierbij in de

lange traditie van historici die dit scherpe onderscheid maken.¹⁴¹ De Restauratie zou als gevolg van de dramatische gebeurtenissen van de Honderd Dagen een reactionair en repressief karakter hebben gekregen.

In de eerdere alinea's is een ander beeld van de politiek van het vergeten van het Franse Restauratieregime geschetst. De gematigde Franse politiek van het vergeten bleef in mijn visie ook na de Honderd Dagen bestaan. Het effect van de Honderd Dagen was dat de strijd over de omgang met het revolutionaire en napoleontische verleden *binnen* de Restauratie-elite verhevigde. Na de Honderd Dagen werd de politiek van oubli zoals die door Lodewijk was geformuleerd in de verklaring van Saint-Ouen, sterk op de proef gesteld. Ultraroyalisten meenden dat de Honderd Dagen het failliet van het oubli hadden aangetoond en stelden dat alleen door een harde afrekening met het revolutionaire en bonapartistische verleden de stabiliteit zou terugkomen. Zij vonden evenwel figuren als Pasquier, Decazes, Siméon, Richelieu en zelfs Lodewijk XVIII tegenover zich, die ook na de 'vlucht van de adelaar' een gematigde politiek bleven voorstaan. De strijd over de omgang met het verleden kwam telkens naar boven in verschillende politieke kwesties als de reactie op de Witte Terreur en het eigenmachtige optreden van de ultraroyalisten in het zuiden, de amnestie, de repressieve wetgeving in het najaar van 1815 en de zuiveringen na de Honderd Dagen. De gematigde politiek van het vergeten bleef in Frankrijk ook na Waterloo bestaan, al werd ze wel sterker betwist.

Zonder eenig onderscheid

Un juste milieu très difficile

Hoe verliep in de Nederlandse politiek van het vergeten in de praktijk? In tegenstelling tot het Tweede Restauratieregime vaardigde Willem I geen wetten uit voor een grootscheepse zuivering of amnestie voor diegenen die onder Napoleon hadden gediend. De schaarse pogingen om iemand buiten te sluiten op grond van de 'politieke fouten' uit het verleden mislukten doorgaans. Zo werd het ontslag van Sebaldus Justinus Brugmans als rector van de Leidse universiteit, op grond van de prominente rol die hij speelde tijdens de Inlijving, sterk bekritiseerd door tijdgenoten.¹⁴² 'Geene enkele remotie heeft tot nu toe de zegepraal onzer onafhankelijkheid bezoedeld. Waarom zou dan deze de eerste zijn?' zo schreef Johan Melchior Kemper verontwaardigd aan Van Hogendorp.¹⁴³ Brugmans werd volgens Kemper tot zondebok gemaakt waar velen schuldig waren: 'Waarom nu zulk een man onbruikbaar gemaakt om zijne schijnbare verkleefdheid aan Frankrijk? Maar zijn wij dan vergeten, hoe velen van hen, die thans Z.H. omringen, nog geen twee weken geleden zich eenen terugweg ter conciliatie met Frankrijk bewaren wilden?'¹⁴⁴ Het is

wellicht tekenend voor het milde karakter van de Nederlandse zuiveringen dat Kemper pas Brugmans' plaats als rector van de Leidse universiteit in wilde nemen nadat hij eerst daartoe verzocht was door de in ongenade gevallen Brugmans zelf: 'Nimmer,' zo schreef Brugmans geruststellend aan Kemper, 'is een geremoveerde zo tevreden met en over zijn successieur geweest dan ik.'¹⁴⁵

Ook werd de officier baron Tindal, ondanks het feit dat hij door Van Limburg Stirum, voormalig lid van het Algemeen Bestuur, beschuldigd werd van 'politieke gevoelens [die] altoos het tegenovergestelde zijn geweest van die van een regtgeaard Nederlander', tot luitenant-generaal en inspecteur van de infanterie benoemd.¹⁴⁶ Van der Duyn van Maasdam omschreef het beleid van de prins ten aanzien van het politieke verleden van functionarissen begin december 1813 dan ook als een politiek van 'un juste milieu très difficile entre le trop et le trop peu d'indulgence pour les erreurs politiques passées'.¹⁴⁷ In de praktijk zouden slechts weinigen op grond van hun napoleontische verleden uitgesloten worden van publieke ambten.

Hoewel er in de Nederlanden geen systematische zuiveringen plaatsvonden vanwege het politieke verleden van ambtsdragers, werd er wel op grond van nationaliteit gezuiverd. Bij Soeverein Besluit van 12 december 1813 werden alle ambtenaren die werkzaam waren in de rechterlijke macht en niet op het grondgebied van de oude Republiek waren geboren uit hun ambt gezet. Alle leden van de rechterlijke macht die pas na de Inlijving naar de Nederlanden waren gekomen – uiteraard werden hiermee voornamelijk Fransen bedoeld – werden gevangengezet om als mogelijke gijzelaars gebruikt te worden in de strijd tegen het Empire. De rechters afkomstig uit de Zuidelijke Nederlanden werden eveneens uit hun ambt gezet, maar ze mochten wel terugkeren naar hun eigen provincies.¹⁴⁸

Eerder was een speciale commissaris-generaal, Anthony Hoyneck van Papendrecht (1762-1837), door het Algemeen Bewind ingesteld om vanuit Rotterdam de medewerking van Nederlanders met de napoleontische vijand te bestrijden. Hoyneck van Papendrecht kreeg speciale bevoegdheden om verdachten te arresteren. Ook kon hij de hulp inroepen van leger, politie en burgerlijke autoriteiten om eventuele complotten te ontmaskeren en onschadelijk te maken. Alle post die afkomstig was van, of geadresseerd aan, het Empire werd door hem en zijn manschappen gecontroleerd. Verder diende hij lijsten van mogelijke verdachten aan te leggen en Franse ambtsdragers te vervangen door Nederlanders.¹⁴⁹ Na twee maanden werden Hoyneck van Papendrechts speciale bevoegdheden alweer ingetrokken en viel de taak van het bestrijden van collaboratie met de keizerlijke vijand en het toezicht op vreemdelingen toe aan de reguliere procureur-generaal bij het Hooggeerechtshof in Den Haag.¹⁵⁰

De politiek van Willem I ten aanzien van het politieke verleden bij benoe-

mingen komt het beste tot uiting in de criteria voor de notabelen, die voor de vergadering van aanzienlijken werden uitgenodigd:

De aldus op te geven personen moeten ten minste dertig jaren oud zijn en voorts gekozen worden uit de aanzienlijkste ingezetenen van alle standen zonder eenig onderscheid te maken wegens godsdienstige geloofsbelijdenis of vorige staatkundige gevoelens. Het spreekt overigens vanzelf dat voormalige regeringsleden hier het eerste in aanmerking moeten komen. In de tweede plaats zij die uitmuntende in talenten en geleerdheid tevens ten aanzien hunner zedelijkheid in het bezit zijn van eene onbevleete reputatie.¹⁵¹

Het politieke verleden noch het geloof werd als bepalend gezien voor opname in de toekomstige elite van het nieuwe Koninkrijk. Stand, ervaring, talent, vaderlandsliefde en zedelijkheid waren de vereisten voor de Restauratiebestuurders. Zoals in hoofdstuk 111 is beschreven, heeft Willem zich aan deze opdracht gehouden en zowel oude orangisten uit de tijd van de Republiek als *homines novi*, die tijdens de Bataafse Revolutie en de Napoleontische tijd naar boven waren gekomen, benoemd. De notabelen waren, om met Napoleon te spreken, de ‘massa’s van graniet’ van Willem 1: zij vormden het fundament van de nieuwe staat.

Het bestuur der notabelen vormde een ‘juiste middenweg’ tussen de opvatting dat de regering weer in handen zou moeten komen van enkele regentenfamilies uit de tijd van de oude Republiek en het revolutionaire idee van volkssoevereiniteit. De gebeurtenissen van de Revolutie en de Napoleontische tijd waren dermate ingrijpend geweest dat slechts weinigen een volledige terugkeer naar de tijd van de Republiek mogelijk of zelfs wenselijk achtten. De uitwassen van de Franse en in mindere mate de Bataafse Revolutie hadden echter laten zien waar het principe van volkssoevereiniteit toe kon leiden. De aanvaarding van de grondwet diende te gebeuren door ‘achtenswaardigste burgers’, die onafhankelijk een oordeel konden vormen ‘niet bij overijling [zoals de revolutionairen], maar na een bedaard overleg’.¹⁵²

In de Zuidelijke Nederlanden had de politiek van het vergeten een eigen dimensie. De Zuidelijke Nederlanden waren in 1792-1793 al geannexeerd door Frankrijk, waardoor het daar nog moeilijker was om geschikte bestuurders te vinden zonder revolutionaire of napoleontische smetten. Het voorlopige bestuur dat op 10 februari 1814 te Brussel werd gevormd, bestond dan ook grotendeels uit windvanen. Ervaring in het napoleontische bestuur werd gezien als noodzakelijk voor het verkrijgen van een ambt onder het nieuwe bewind. ‘On assure même que ceux qui viennent dans ses bureaux [van Charles Joseph hertog van Ursel] demander l’emploi, on leur demande,

s'ils ont servi les François. Si ils disent que *non*, on les traite avec hauteur, on les renvoie, et on leur dit qu'ils ne peuvent rien savoir,' zo schreef de erfprins in januari 1815 vanuit Brussel aan zijn vader Willem I.¹⁵³

Ook in de Zuidelijke Nederlanden wenste Willem geen zuivering of strafvervolgung van dienaren van de Corsicaan. Eendracht en goed bestuur waren in zijn ogen de sleutels tot het winnen van de Zuid-Nederlandse bestuurders voor de Groot-Nederlandse zaak. De vorst zag het als zijn taak 'den geest der Belgen voor de gemeene zaak op te winden, dezelve tegen Napoleon te compromitteren, het ruïneeren van het land voor te komen, en door eene goede administratie die partijgeest tegen te werken dewelke anders, tijd daartoe zijnde, ligtelijk de overhand zoude nemen, en van de allernadeeligste kansen moet zijn voor eene aanstaande Regeering'.¹⁵⁴

Uit de brieven van de baron Vincent, de Oostenrijkse gouverneur-generaal in de Zuidelijke Nederlanden, die de fusie met de Noordelijke Nederlanden voorbereidde, bleek dat het dilemma van de oude bestuurselite ook in de Zuidelijke Nederlanden wel degelijk een rol speelde. Hij stelde dat, als alleen voormalige napoleontische ambtenaren tot de publieke dienst van het jonge koninkrijk werden geroepen, het publieke vertrouwen in de nieuwe Restauratieoverheid geschaad zou worden. Als echter alleen anti-Fransgezinden benoemd werden, dan betekende dat een terugkeer naar de 'oude constitutie' en de ontmanteling van de bureaucratie, hetgeen volgens Vincent ook onwenselijk zou zijn.¹⁵⁵ Willem I hield zowel in het Noorden als in het Zuiden een politiek van het 'juiste midden' aan: hij benoemde napoleontische ambtsdragers, maar ook personen die in de afgelopen decennia geen ambt hadden bekleed.¹⁵⁶

De Nederlandse politiek van het vergeten werd mogelijk gemaakt door het feit dat de nieuwe machthebbers in december 1813 niet meer vreesden voor een pronapoleontische coup door Nederlandse voormalige keizerlijke dienaren: 'Slechts weinige kwaadwilligen zijn er, onder die weinigen de meesten te verlicht om niet te beseffen de kracht der thans triumpheerende partij, en te zelfzuchtig om deze partij niet te hulp te komen,' schreef Falck aan de Amsterdamse politiechef Samuel Iperusz. Wiselius.¹⁵⁷ Kennelijk rekenden Willem en zijn naaste medewerkers op het 'windvanen'-gedrag van de Nederlandse politieke elite. Wiselius was het met de analyse van Falck eens, maar meende dat de bevolking het schrikbeeld van een pro-Franse coup voor ogen moest worden gehouden, om het gevoel van noodzakelijkheid en de daadkracht van de eerste weken van het nieuwe regime vast te houden: 'In het openbaar praat ik evenwel in eenen andere toon, want onze medeburgers zijn van zelf genoeg geneigd tot slapen. Men behoeft hun geene zedelijke narcotica er bij toe te dienen.'¹⁵⁸

Uitzonderingen

Niet iedere bestuurder wilde echter zijn politieke verleden vergeten of vergoelijken, en van sommige bestuurders werd het verleden niet vergeten. Zoals in het hoofdstuk 111 is beschreven kwam niet iedere bestuurder uit de Napoleontische tijd tijdens de Restauratie terug. Evenals in de Franse Eerste Restauratie was ook in Nederland een nieuwe grondwet een goede gelegenheid om het bestuur te ontdoen van ongewenste personen: zowel om politieke redenen als om redenen van leeftijd, gebrek aan geschiktheid of een onvoldoende 'zedelijk karakter'. De omwenteling van 1813 zou vergeleken kunnen worden met een stoelendans waarbij een groot deel van de oude bestuurders terugkeerde op een zetel, maar enkelen geen stoel meer konden of wilden bemachtigen.

Enkele personen bedankten uit eigen beweging voor een hoge functie na de 'Verlossing'. Isaac Gogel (1765-1821) was de bekendste van hen. Gogel was in 1765 geboren als zoon van een Duitse officier in Nederlandse dienst. Op 26-jarige leeftijd begon hij een koopmansfirma. Hij behoorde tot de Bataafse revolutionairen en werd agent van Financiën onder het radicale bewind van 1798. Onder het raadpensionarisschap werd hij als minister van Financiën verantwoordelijk voor de invoering van een nieuw, gecentraliseerd en uniform belastingstelsel. Onder koning Lodewijk Napoleon zette hij zijn werkzaamheden voort en na de Inlijving werd hij conseiller d'Etat in Parijs. Na de omwenteling werd Gogel door de nieuwe machthebbers, eerst het driemanschap en vervolgens Willem I zelf, gevraagd om zich in te zetten voor het nieuwe regime. Zijn talenten op financieel gebied waren dermate groot dat zijn radicale revolutionaire verleden en zijn medewerking aan de Inlijving kennelijk vergeten werden. Opmerkelijk was dat Gogel de verzoeken om een ambt te bekleden weigerde. Eind november 1813 vertrok hij naar Frankrijk om persoonlijk ontslag te vragen van zijn eed van trouw aan Napoleon. Aanvankelijk trok hij na de capitulatie van Parijs met de geëvacueerde Conseil d'Etat mee naar het zuiden. Pas na de troonsafstand van Napoleon kreeg Gogel het ontslag waar hij om gevraagd had. Bij terugkeer in Nederland kocht hij een fabriek in Overveen. Als motivering van zijn weigering om onder Willem een ambt te bekleden gaf Gogel financiële redenen op, maar de achterliggende verklaring was waarschijnlijk zijn weerszin tegen het huis van Oranje. Hoewel hij als oud-revolutionair er geen probleem in had gezien om onder keizer Napoleon en koning Lodewijk Napoleon te dienen en zelfs de Franse Restauratiemonarchie te vleien, ging het bekleden van een ambt onder het huis van Oranje hem toch te ver. Gogels weigering een ambt te vervullen in het postnapoleontische bewind is echter uitzonderlijk.¹⁵⁹

Gogel koos er zelf voor geen deel uit te maken van het nieuwe Nederlandse Restauratieregime. Anderen kregen deze keuze niet. Hun 'politieke fouten uit het verleden' werden hen zo zwaar aangerekend dat zij geen plaats kregen

in het nieuwe bewind. Generaal Herman Willem Daendels (1762-1818) is een goed voorbeeld van een prominente patriot en Bataafs revolutionair die na het herstel van 1813 niet meer diezelfde positie kreeg als daarvoor. Onder Lodewijk Napoleon was Daendels gouverneur-generaal van Nederlands-Indië geweest en tijdens de Inlijving had hij als generaal in het napoleontische leger gediend. Bij de terugkeer van de Oranjes hoopte Daendels opnieuw een hoog ambt in Indië te krijgen. De generaal, die in januari 1798 het radicale revolutionaire bewind in het zadel had geholpen, schreef in 1814 aan Willem I, de zoon van de ooit zo gehate stadhouder, dat hij niets liever wilde dan 'U.H.D. de doorslaande bewijzen te geven van mijne verknogtheid aan Hoogstdezelfs persoon, familie en aan het dierbaar Vaderland'.¹⁶⁰ Om zijn kansen te vergroten stuurde hij de kersverse vorst allerlei adviezen over het toekomstige bestuur en de exploitatie van Nederlands-Indië. Daendels' ambitie om bestuurder in Nederlands-Indië te worden, werd niet vervuld. Hij werd door Willem I naar de Goudkust van West-Afrika gestuurd, waar hij in 1818 stierf zonder zijn plannen om zich van het goud van de Ashanti meester te maken te hebben kunnen realiseren.¹⁶¹

Nog tragischer was Dirk van Hogendorp (1761-1822). In tegenstelling tot zijn broer Gijsbert Karel trad Dirk wél in dienst van Napoleon, en had er een succesvolle carrière. Hij was onder meer gouverneur van Oost-Pommeren. Na de ineenstorting van het rijk probeerde hij – met weinig succes – door middel van persoonlijke contacten een ambt in het nieuwe bewind te krijgen. Zijn functie van gouverneur van Hamburg in de zomer van 1813 bleek een obstakel voor Willem I om hem opnieuw een post te bezorgen. In een *Memorie* (1814), die in hoofdstuk v besproken wordt, probeerde hij zich tegen de vermeende laster te verweren. Van Hogendorps poging zijn naam te zuiveren en zijn vaderlanderschap aan te tonen was niet succesvol. Willem bood hem geen ambt aan. Tijdens de Honderd Dagen, de lakmoestest voor de goede vaderlander, koos de gefrustreerde Van Hogendorp opnieuw de kant van Napoleon. Een post in het stelsel van Willem I kon hij vanaf dat moment voorgoed vergeten. Dirk van Hogendorp, broer van de architect van de Oranje-Restauratie, stierf uiteindelijk in eenzaamheid in Brazilië.

Dirks nageslacht zou ook nog lijden onder de 'politieke fouten' van de vader. Op 11 april 1817 diende de zoon van Dirk, Carel Sirardus Willem (1788-1856), een verzoek in om de keizerlijke graafstiel die hem door Napoleon was verleend, ook erkend te krijgen door Willem I. Carel had, naar eigen zeggen, zijn keizerlijke titulatuur afgelegd bij terugkeer in het vaderland. Hij stond op het punt om te gaan dienen in Nederlands-Indië en meende dat een adellijke titel zijn ambtelijke carrière zou bevorderen. Het verzoek van Carel werd, ondanks de aanbeveling van oom Gijsbert, afgewezen vanwege zijn politieke houding tijdens de omwenteling. Het accepteren van een napoleontische titulatuur geschiedde niet zoals in Frankrijk automatisch, maar was

afhankelijk van goed vaderlands gedrag en loyaliteit aan de vorst. Gijsbert Karel van Hogendorp en Johan François van Hogendorp (1746-1831) was de titel toegekend als beloning voor ‘diensten aan de goede zaak, voor hunne vaderlandsliefde, en voor hun uitstekende gedrag bij den dageraad onzer verlossing’. Carel daarentegen had het grootste deel van zijn leven buiten de landsgrenzen doorgebracht. Hij was pas in 1816 uit Franse dienst getreden en lang na de omwenteling naar Nederland teruggekeerd. Net als zijn vader Dirk van Hogendorp had Carel bij Waterloo onder Napoleon gediend. Als Carel evenals zijn oom Gijsbert Karel de graafstitel zou krijgen, zo luidde het advies aan de koning, dan zou de titel niet meer als een ‘koninklijke beloning voor trouw en zelfopoffering’ worden beschouwd.¹⁶²

Sommige Nederlandse bonapartisten verloren met de val van het Empire niet alleen hun positie, maar ook hun vaderland. Admiraal Carel Hendrik Ver Huell (1754-1845) behield tot mei 1814 het fort Den Helder voor de Franse keizer omdat hij zijn eed van trouw niet wilde schenden. Ver Huells keuze is opmerkelijk. In 1799 had hij ook al een ‘foute’ keuze gemaakt door de mislukte orangistische invasie in Noord-Holland te steunen. Na zijn overgave kon hij geen belangrijke post meer verwachten onder Willem I. Hij liet zich ten slotte tot Fransman naturaliseren. Voor zijn trouw aan Frankrijk werd hij door de Restauratiemonarchie met een zetel in de Chambre des Pairs beloond. Ook zijn broer Christiaan Anthonie Ver Huell (1760-1832), die tijdens de Inlijving lid was geweest van de napoleontische Wetgevende Vergadering, bleef na de Inlijving als bemiddeld burger in Parijs wonen.¹⁶³ Gogel, Daendels, Van Hogendorp en de broers Ver Huell vormden echter de uitzondering op de algemene politiek van het vergeten en het benoemen van nieuwe ambtsdragers ‘zonder eenig onderscheid wegens vorige staatkundige gevoelens’.

De doorwerking van het verleden in het staatsapparaat

Was Willems politiek van het vergeten succesvol? Nederlandse historici hebben deze vraag altijd bevestigend beantwoord. In een lezing, geschreven tijdens zijn gevangenschap te St. Michielsgestel in 1943, maakte Pieter Geyl een vergelijking tussen de Nederlandse situatie na 1813 en die na de bevrijding van het nazi-Duitse bewind. Geyl zag voornamelijk de verschillen tussen de NSB'ers en degenen die in het napoleontische bestuur geparticipeerd hadden. ‘Vergeven en vergeten was het enige wat er op zat in 1813,’ meende Geyl.¹⁶⁴ De NSB'ers mochten volgens de Utrechtse hoogleraar na de bevrijding niet op een dergelijke genade rekenen. Geyls onderscheid tussen 1813 en 1945 wordt nagevolgd door moderne historici. ‘De situatie laat zich niet vergelijken met die van de Duitse bezetting in 1940-1945,’ zo meent de Nijmeegse historicus Remieg Aerts, aangezien ‘na 1813 niemand kwalijk genomen [is] betrokken te zijn geweest bij één of meer van de vele regi-

mes sinds 1787 of 1795'.¹⁶⁵ Niek van Sas neemt echter een genuanceerder standpunt in. Hij meent dat de term 'collaborateur' van toepassing is op de meest notoire Fransgezinden uit de Inlijvingstijd. Maar ook stelt hij dat het verleden na 1813 'met stilte werd omgeven'. Alleen Jeroen van Zanten heeft opgemerkt dat tijdens de Restauratie de oude partijenschappen onder de oppervlakte bleven bestaan.¹⁶⁶

Uit het afwijzen van het verzoek van Carel van Hogendorp om zijn grafelijke titel te herstellen, blijkt dat ook na Waterloo het politieke verleden in de Nederlandse provincies niet volledig vergeten was. Tijdens conflicten kon de rol die een publieke figuur tijdens de Inlijvingstijd gespeeld had plotseling opgerakeld worden. Dit bleek bijvoorbeeld uit de affaire rond de arrondissementsinspecteur van accijnzen te Gent, Manilius. In 1818 werd hij ervan verdacht te hebben meegewerkt aan de uitgave van enkele artikelen in het tijdschrift *Le journal de la Flandre orientale et occidentale*, waarin het regeringsbeleid bekritiseerd werd. Juist het feit dat Manilius als overheidsdienaar meewerkte met Franse ballingen voor een oppositioneel tijdschrift, leidde ertoe dat de affaire tot op het hoogste niveau besproken werd. Getuige de grote aantallen archiefstukken, liet Willem I zich uitgebreid informeren over de zaak. In het onderzoek naar oppositionele activiteiten van Manilius werd de schijnwerper gericht op zijn activiteiten tijdens de voorgaande regimes. Manilius werd er door de justitiële autoriteiten van beschuldigd dat hij tijdens de Honderd Dagen met Fransen een pronapoleontische samenzwering had beraamd. Volgens Van Maanen en zijn procureurs was Manilius sowieso een risico, omdat hij een te grote verkleefdheid aan het Franse systeem, waarin hij carrière had gemaakt, liet zien.

Manilius' hoogste chef, de directeur-generaal van de indirecte belastingen Jean Henri Appelius, nam het echter voor zijn ondergeschikte op. De windvaan Appelius, die zelf tijdens de Inlijving de hoogste posten had bekleed in het Franse bestuursapparaat, meende in een brief aan de koning dat men Manilius zijn verleden niet al te kwalijk moest nemen. De koning wist immers volgens Appelius maar al te goed dat er in België nauwelijks bestuurders waren zonder een Frans verleden. De verkleefdheid aan het Franse bestuur was in de Zuidelijke Nederlanden eerder regel dan uitzondering. Ook 'weet [de koning] tevens hoe moeyelijk het onderscheid te maken is, tuschen pligtschuldige aankleving aan een bestuur, hetwelk men dient, en een attachement hetgeen bij verandering van zaken de uitsluiting van posten zoude moeten ten gevolg hebben'.¹⁶⁷ Volgens Appelius sproten de beschuldigingen vooral voort uit jaloezie op de voorspoedige carrière van Manilius. Appelius meende dat het jonge koninkrijk een man met de talenten van Manilius goed kan gebruiken. Gezien het feit dat het land na Waterloo in rustiger vaarwater was gekomen, stelde Appelius dan ook voor om de 'spons te halen over de gebeurtenissen van het jaar 1815'.¹⁶⁸

Wellicht heeft de affaire-Manilius een rol gespeeld bij het toegenomen wantrouwen van Willem ten aanzien van zijn eigen ambtenaren. In 1820 liet hij door de provinciale gouverneurs een geheim onderzoek uitvoeren naar de betrouwbaarheid van zijn eigen ambtenaren. Bij monde van Falcks opvolger als algemeen secretaris van staat, De Mey van Streefkerk, schreef de koning: 'Veel informatie, van tijd tot tijd bij den koning ontvangen, leiden tot eene waarschijnlijkheid, aan zekerheid grenzende, dat een aantal ambtenaren en geëmployeerden van het gouvernement zich niet ontzien om openlijk een geest van tegenwerking met opzigt tot het bestuur en deszelve maatregelen aan den dag te leggen (...).'¹⁶⁹ De antwoorden van de gouverneurs op het geheime onderzoek naar 'kwaadwillige' ambtenaren binnen het apparaat varieerden sterk. Zo schreef de gouverneur van Gelderland in een kort briefje dat hij nooit ergens kwam en dus van niets wist. De gouverneur van Oost-Vlaanderen daarentegen stuurde een omvangrijk rapport, met uitgebreide dossiers van iedere ambtenaar die bij de provincie werkzaam was.

Ook de inhoud van de antwoorden verschilde sterk: sommige gouverneurs meenden dat de 'esprit' van de ambtenaren een groot probleem vormde, anderen meenden dat er helemaal geen probleem was. De gouverneur van Noord-Holland stelde dat de spoed waarmee de ambtenaren in de maanden na de omwenteling benoemd moesten worden, ertoe had geleid dat niet altijd de meest trouwe en waarachtige personen aangesteld waren. De kwaliteit van de Noord-Hollandse ambtenarij was de afgelopen jaren echter sterk verbeterd, zodat 'de vitzucht minder bijval vind'.¹⁷⁰ De gouverneur van de provincie Oost-Vlaanderen was aanzienlijk minder optimistisch. Hij stelde dat veel ambtenaren doortrokken waren van de 'principes de la révolution Française peu conciliables avec ceux de la monarchie'.¹⁷¹ De gouverneur van Limburg, De Brouckère, schreef dat de algemene 'gesteldheid' in de provincie 'geruststellend' was. Er ging in Maastricht echter een oppositionele werking uit van enkele families die veel invloed hadden verworven onder het 'vorige gouvernement'. De Brouckère zag een directe lijn tussen de liberale oppositie tegen Willems politiek en de ambtsdragers die een rol hadden gespeeld onder het Franse bewind.¹⁷² Uit de affaire-Manilius en het onderzoek naar de betrouwbaarheid van provinciale ambtenaren van 1820 bleek dat er bij het nieuwe gezag nog grote angst bestond voor bonapartistische sympathieën, zelfs in het eigen ambtenarenapparaat. In de eerste jaren van zijn bewind vreesde Willem I de oppositie uit de gelederen van zijn eigen ambtenaren het meest, en niet zozeer het dociele parlement of de pers.¹⁷³

Bonapartistische sentimenten

Ook in de Nederlandse samenleving bleven na de val van het Empire bonapartistische sentimenten bestaan. Voor een deel werden die verspreid door Franse bannelingen, die gevlucht waren voor het Restauratiebewind. On-

der deze bannelingen bevonden zich régicides die volgens de amnestiewet Frankrijk dienden te verlaten. Daarnaast vluchtten vele anderen met revolutionaire en bonapartistische sympathieën, zoals jonge militairen en dagbladschrijvers, naar de Nederlanden, omdat zij voor zichzelf geen toekomst zagen in het Frankrijk van de Bourbons. Gezanten van Frankrijk en de geallieerde machten drongen bij Willem I aan op maatregelen tegen de activiteiten van deze Franse bannelingen dicht bij de Franse grens. De Nederlandse regering was echter van mening dat de bannelingen zich rustig gedroegen en bescherming verdienden. Het ontbreken van een eendrachtig optreden van de Europese grootmachten en de concessies die Willem I deed, voorkwamen dat de kwestie van de uitgewekene Franse leidde tot een ernstige crisis tussen het Koninkrijk der Nederlanden en het Europees Concert. De Britse Duke of Wellington, de overwinnaar van Waterloo, was gecharmeerd van de vrouw van de uitgewekene Franse napoleontische generaal Lobau en steunde Willem in zijn verzet tegen de door de Europese grootmachten verlangde repressieve maatregelen. Naarmate de Franse regering een steeds gematigder koers ging varen onder Decazes, keerden verschillende ballingen in de loop van 1818 en 1819 terug naar Frankrijk.¹⁷⁴

Hoewel Willem ten overstaan van de geallieerde mogendheden de boodschap uitdroeg dat de ballingen geen gevaar vormden voor de stabiliteit in Europa, werd hij door zijn veiligheidsapparaat nauwkeurig op de hoogte gehouden van de verrichtingen van voormalige Conventieleden en napoleontische generaals. Door hun politieke activiteiten en door hun lijfelijke aanwezigheid deden zij de herinnering aan het recente verleden opleven. Een netwerk van spionnen werd gebruikt om de dikwijls incognito reizende napoleontische officieren op te sporen en desgewenst het land uit te zetten.¹⁷⁵ Zo zorgde het verblijf van de uit Frankrijk gezette graaf Las Casas in 1819 te Luik, onder de valse naam 'Lesage', voor veel beroering. Willem wilde minutieus op de hoogte gehouden worden van de verrichtingen van deze prominente bonapartist.¹⁷⁶ Uit deze aandacht voor het wel en wee van de voormalige napoleontische kopstukken blijkt dat de autoriteiten in het Verenigd Koninkrijk het napoleontische verleden niet als voltooid verleden tijd beschouwden.

De angst voor een revolutionair of bonapartistisch complot werd nog vergroot door verschillende incidenten in 1820. In het voorjaar en de zomer van dat jaar maakten de justitiële autoriteiten jacht op medeplichtigen aan de moord op de neef van de koning, de Duc de Berry die naar de Nederlanden gevlucht zouden zijn. Zo liet Van Maanen een behanger, Jean Claude Bance, die zich voordeed als koloniaal soldaat, in de gaten houden omdat hij kennis zou hebben gehad van de aanslag op de Franse troonpretendent, maar hij vervolgde hem uiteindelijk niet wegens gebrek aan bewijs.¹⁷⁷ Ook werd een zekere Jean Baptiste Layet, die door de Franse autoriteiten verdacht werd

van medeplichtigheid aan de moordaanslag, door de Luxemburgse ‘procureur criminel’ aan Parijs uitgeleverd.¹⁷⁸ Verder had – tot groot ongenoegen van Van Maanen en de koning – een aantal voormalige napoleontische bestuurders na de moord op Berry plotsklaps besloten om in Luik te gaan kuren.¹⁷⁹ Zij zagen in dat ze in het politieke klimaat na de aanslag niet langer welkom waren in Frankrijk. Ook in het onderzoek naar de verdachten van een aanslag op de grote overwinnaar van Napoleon, Wellington, leidde het spoor naar het Verenigd Koninkrijk. Van Maanen liet in dit verband de contacten onderzoeken tussen Nederlandse officieren die in het napoleontische leger hadden gevochten en hun voormalige Franse kameraden, om te bezien of hun loyaliteit wel bij Willem I lag en niet bij hun vorige meester.¹⁸⁰ De constante aanwezigheid van deze spoken uit het verleden was een bron van zorg voor het Nederlandse Restauratiebestuur en een beproeving voor het vergeven en vergeten. De Nederlandse regering werd bovendien in ernstige internationale verlegenheid gebracht doordat de naam van de Prins van Oranje met verschillende complotten tegen de Bourbonmonarchie in verband werd gebracht.¹⁸¹

Uit de viering van ‘Saint Napoléon’ op 15 augustus bleek hoezeer het bonapartisme ook na Waterloo nog leefde in de Zuidelijke provinciën. Het katholieke feest van Maria-Hemelvaart, tevens Napoleons geboortedag, werd dermate uitbundig gevierd dat Van Maanen vermoedde dat het hier om een bonapartistische manifestatie ging, in plaats van een katholiek kerkelijk feest. Zoals het Franse Restauratiebewind de napoleontische symbolen tevergeefs probeerde te onderdrukken, zo werden met name in de Zuidelijke Nederlanden personen vervolgd wegens pronapoleontische uitingen. In juni 1820 werden enkele jongelieden in Henegouwen vervolgd voor het zingen van het napoleontische liedje *Le prisonnier de Sainte Hélène*, waarin de terugkeer van Napoleon werd aangekondigd. In de provincie Henegouwen heerste volgens de procureur-generaal Van der Fosse vooral onder jongeren ‘un esprit qui semblerait annoncer le désir de voir renaître l’ordre des choses qui existait avant 1814’.¹⁸² Voorstanders van het herstel van het Empire waren volgens de procureur in Henegouwen evenwel in de minderheid. Niet alleen onder de Henegouwse jeugd bleef de herinnering aan het recente verleden levend, ook onder Nederlandse officieren werden driekleurige kokardes gevonden. Uit de vervolging van een soldaat van het garnizoen van Deventer blijkt dat ook in de Nederlanden de bonapartistische cultuur niet verdwenen was. De soldaat was kennelijk in beschonken staat een tapperij binnengekomen, en ‘na aldaar drank geeischt te hebben, zoude hebben uitgeroepen “Vivat de Garde Napoleon”, ten gevolge waarvan ruzie was ontstaan’.¹⁸³

In vergelijking met de Franse casus was de politiek van het vergeten van Willem I redelijk succesvol. Het revolutionaire en napoleontische verleden verdween evenwel in Nederland niet met de komst van de Restauratie. In

affaires als die rondom de arrondissementsinspecteur Manilius bleek dat tijdens conflicten het napoleontische verleden van ambtsdragers opgerakeld kon worden. Ook bleef Willem bevreesd voor bonapartistische sympathieën in zijn eigen ambtenarencorps en het leger. Net als in Frankrijk is in de Nederlandse archieven van politie en justitie documentatie te vinden over de vervolging van personen die hun bewondering voor Napoleon niet onder stoelen of banken hadden gestoken. De meeste uitingen van bonapartistische sentimenten waren er in de Zuidelijke provincies, maar ook in de Noordelijke provincies waren ze te vinden.¹⁸⁴ En als de regering van Willem I niet opgeschrikt werd door binnenlandse revolutionaire en bonapartistische sympathieën, dan werd zij wel herinnerd aan het recente verleden door complotteurs en vluchtelingen uit het grote buurland.

Conclusie: variaties in het vergeten

De Britse historicus Tony Judt schrijft in zijn magistrale *Postwar: A History of Europe since 1945* (2007) dat de omgang met het oorlogsverleden in de naoorlogse jaren gekenmerkt werd door een cultuur van stilte. In de meeste Europese landen probeerde men het oorlogsverleden te vergeten en zich te concentreren op de wederopbouw van de vernietigde samenleving. De aandacht ging uit naar het materiële herstel en de economische vooruitgang.¹⁸⁵ Pas in de jaren zestig zou een nieuwe generatie vragen stellen bij het oorlogsverleden van haar ouders. De grootscheepse afrekening met al diegenen die met de bezetter hadden meegewerkt, zoals het verzet in 1945 verlangde, werd door de naoorlogse regeringen zoveel mogelijk afgezwakt, omdat deze de broze maatschappelijke stabiliteit en politieke consensus in gevaar zou kunnen brengen.¹⁸⁶ Ook was het moeilijk om een hard onderscheid te maken tussen collaborateurs en ‘zuiveren’, aangezien iedereen tot op zekere hoogte vuile handen had. Ten slotte zou een te harde afrekening met collaborateurs veel nuttige krachten verloren doen gaan, die bij de wederopbouw nodig waren. De regeringspolitiek van na de Tweede Wereldoorlog was evenwel niet onomstreden. De kwestie van de omgang met ‘foute’ Nederlanders bleef gevoelig en zou in de naoorlogse decennia tot politieke incidenten blijven leiden.¹⁸⁷

In 1814 zien we in Frankrijk en Nederland van overheidszijde een vergelijkbare politiek van het vergeten ten aanzien van het napoleontische en revolutionaire verleden, als in 1945 ten aanzien van diegenen die met het naziregime hadden meegewerkt.¹⁸⁸ De nieuwe Restauratieheersers deden een beroep op het ‘vergeven en vergeten’, om de grote aantallen windvanen in hun bestuursapparaat te rechtvaardigen. Verschillende variaties van deze politiek van het vergeten kunnen in 1814 en 1815 onderscheiden worden.

Ten eerste zou een 'verzoenende politiek van het vergeten' benoemd kunnen worden. Dit was de politiek van Lodewijk xviii in Frankrijk tijdens de Eerste Restauratie (1814-1815). Deze politiek was expliciet geformuleerd in de Charte en werd gesymboliseerd door de figuur van Hendrik iv. In strijd met de verzoenende politiek ontstond in Frankrijk tijdens de Tweede Restauratie (1815-1830) een 'politiek van gedwongen vergeten'. Deze onverzoenlijke politiek was een reactie op de terugkeer van Napoleon Bonaparte. De gedwongen politiek van het vergeten probeerde door geweld en repressie de herinnering aan de Revolutie en het Empire uit te bannen. Het straffen van voormalige revolutionairen en bonapartisten zou toekomstige revolutionairen afschrikken.

Ten onrechte wordt door veel historici betoogd dat na de Honderd Dagen in Frankrijk het verzoenende vergeten van de Eerste Restauratie volledig plaatsmaakte voor het gedwongen vergeten van de Tweede. Juister is het om te stellen dat tijdens de eerste jaren van de Tweede Restauratie twee vormen van vergeten met elkaar streden. Binnen de politiek elite werden debatten gevoerd over de amnestiewetgeving, de illegale Witte Terreur in het zuiden van Frankrijk, de repressieve wetgeving van 1815 en de zuiveringsmaatregelen. Hoewel de Honderd Dagen zeker een grote wijziging veroorzaakten in de Franse politiek van het vergeten, is er veel meer continuïteit met de politiek van de Eerste Restauratie dan doorgaans wordt aangenomen.

De Nederlandse impliciete politiek van het vergeten van Willem i zou men als een derde vorm van het vergeten kunnen aanwijzen. Deze was geen politiek in de eigenlijke zin van het woord, aangezien zij niet in wetten gegoten was. Alleen de maatregel om ambtenaren met een niet-Nederlandse achtergrond te verwijderen werd bij Soeverein Besluit uitgevaardigd. Het niet-juridische karakter van het Nederlandse vergeten was zowel een uiting als een oorzaak van het feit dat het Nederlandse vergeten succesvoller was dan het Franse. De Nederlandse zuiveringen werden ingekleed als een bestuurlijke reorganisatie als gevolg van de nieuwe grondwet. Zoals uit het voorbeeld van Brugmans en Kemper bleek, werden de gezuiverden in sommige gevallen door hun opvolgers gevraagd of zij ermee instemden dat hun plaats door anderen werd ingenomen.

In tegenspraak met het vergeten werd in de eerste maanden na de omwenteling in de Franse en Nederlandse publieke opinie een 'zwarte napoleontische legende' gevormd. In Nederlandse pamfletten werden de wandaden van 'het roofdier en zijn trawanten' gememoreerd. Chateaubriand omschreef Napoleon als een 'eigentijdse Attila' en legde nadruk op zijn vermeende buitenlandse afkomst en despotische karakter. Het effect van de legende op de beide regimes was verschillend. In Nederland leidde het zwarte beeld van Napoleon ertoe dat de Nederlanders in dienst van het Empire van alle medeplichtigheid werden vrijgepleit: de wandaden werden uitsluitend op het

conto van de Fransen en hun keizer geschreven; de Nederlandse bijdrage aan het imperiale bestuur werd genegeerd of vergoelijkt. In Frankrijk daarentegen vormde de zwarte legende een belemmering voor het vergeten; ze bemoeilijkte de nationale verzoening. Naarmate het Restauratiebewind aan populariteit verloor, werd het napoleontische regime door de Fransen steeds positiever gewaardeerd.

In hoeverre was de politiek van het vergeten in beide landen succesvol? In de historiografie wordt doorgaans een contrast geschetst tussen enerzijds de mislukking van het Franse regime om de revolutionaire en bonapartistische sympathieën de kop in te drukken en anderzijds de Nederlandse bevolking die zich onder de Oranjeboom te slapen legt. In dit hoofdstuk is beargumenteed dat de gangbare opvatting dat het napoleontische, maar ook revolutionaire verleden in Nederland na 1814 geen rol meer speelde, onjuist is. Op het eerste gezicht leek het recente verleden in de Nederlanden misschien vergeten, maar tijdens conflicten en affaires, als de maatschappelijke verhoudingen onder druk stonden, werd er wel degelijk aandacht geschonken aan de rol die de ambtsdragers in de Napoleontische tijd gespeeld hadden. Manilius, Daendels en Dirk en Carel van Hogendorp konden ervan getuigen dat het napoleontische verleden tijdens de Restauratie niet door iedereen vergeten was.

